5.5.2022

Yhteiskuntatieteiden tohtori Risto Volanen

Eduskunnan puolustusvaliokunnalle

Eduskunnan puolustusvaliokunta on pyytänyt kuultavaksi ja kirjallista asiantuntijalausuntoa ”Valtioneuvoston ajankohtaiselonteosta turvallisuusympäristön muutoksesta (VNS 1/2022 vp)”.

Esitä lausuntonani kunnioittavasti seuraavaa.

Lausunnon sisältö

Tiivistelmä ja yhteenveto – Johdanto – Suomen turvallisuusympäristön muodostuminen (Stolbovan rauhaan 1617 – Uudenkaupungin rauhaan 1721 – Revanssisotiin – Wienin kongressiin 1815 – Tarton rauhaan 1920 – Teheranin konferenssiin 1943 ja välirauhaan 1944 – Helsingin huippukokoukseen 1997 – Ukrainan sotaan 2022) – *Erityistilanteiden ja kriisien johtaminen – LIITE: Pitkä tie Ukrainan sotaan ja Kylmään sotaan 2*

Tiivistelmä ja yhteenveto

Huomioon ottaen asian suuren merkityksen, ilman Suomen oman konkreettisen turvallisuusympäristön geopoliittisen kehityksen ja puolustuspolitiikan koottua konkreettista analyysiä selonteko on puutteellinen. Luonteensa mukaisesti se ei sisällä kannanottoa sotilaalliseen liittoutumiseen, ja siksi myöskään tähän lausuntoon ei sisälly lausuntoa siitä.

Tietyn maantieteellisen alueen vakaan rauhan perustana olevalla poliittis-sotilaallisella tasapainolla tarkoitetaan tilannetta, jossa kukaan alueella ei voi hankkia itselleen uusia etuja, koska kärsii siitä itse enemmän muiden osapuolten vastatoimien vuoksi.

Suomen turvallisuuspoliittinen toimintaympäristö on Venäjän ja Atlantin valtojen (Yhdysvallat ja Englanti) välinen myös Saksaa sivuava Itämeren-Jäämeren alue, johon nämä suurvallat ovat pitkän historian aikana kehittäneet omaa ja sen pienten valtioiden turvallisuutta ja rauhaa palvelevaa poliittis-sotilaallista tasapainoa.

Vuoden 1617 Stolbovan rauhasta alkaen kaikissa suurissa murrosvaiheissa Itämeren-Jäämeren alueen pohjoiseen järjestykseen ovat vaikuttaneet keskeisesti ja vuosien 1700-1721 Suuren Pohjan sodan ajasta alkaen ratkaisevasti Atlantin vallat ja Venäjä.

Autonominen Suomi syntyi osana ympäristönsä poliittis-sotilaallisen tasapainon kokonaisuutta, joka on historian eri vaiheissa kehittynyt edelleen vahvistamaan itsenäisen Suomen turvallisuuspoliittisen ympäristön vakaata rauhaa myös Ruotsille, Norjalle, Baltian maille, Venäjälle, Englannille ja Yhdysvalloille. Naton laajeneminen Jäämeren-Itämeren alueella merkitsee sen pitkään kehittyneen ja vakiintuneen poliittis-sotilaallisen vakaan tasapainon suurinta rakenteellista muutosta sitten Napoleonin sotien. Historian kokemuksen mukaan sellainen saa valtioista riippumatta aina tavalla tai toisella ennemmin tai myöhemmin aikaan samaan mittaluokkaan suuntautuvien poliittis-sotilaallisten liikkeiden ja vastaliikkeiden ketjun – mihin selontekokin viittaa.

Toisen maailmansodan jälkeen Yhdysvallat on ollut ja tulee jatkossakin olemaan keskeinen osa poliittis-sotilaallista tasapainoa Suomen turvallisuusympäristössä, missä toinen sotilaallinen suurvalta Venäjä on vanhastaan maaniteellisesti läsnä Suomen rajanaapurina. Nykyinen pohjoinen järjestys on palvellut kummankin sotilaallisen suurvallan kuten alueen pienten valtioiden vakaata turvallisuutta välttäessään alueella suurvaltojen keskinäisen rakenteellisen pysyvän sotilaallisen kontaktin, vaarallista eskalaatiota, hätäjarrutuksen ratkaisuna etupiirijakoa ja sotaa.

Viimeisen vuosikymmenen aikana suurvaltojen sotilaallinen läsnäolo ja eskalaatio ovat kuitenkin voimistuneet Suomen turvallisuuspoliittisessa ympäristössä, ja sen hillitä on Suomen turvallisuuspolitiikan keskeinen tehtävä, mutta edelleen voimistuminen Ukrainan sodan olosuhteissa lisää riskiä sodan horisontaaliseen eskalaatioon myös pohjoisen muuten vakaalle alueelle.

Yhdysvalloissa keskustellaan, miten nyt yhdistetään toisiinsa maan oma turvallisuus, Ukrainan sodan Venäjän tavoitteen laajentaminen, Kiina-Venäjä koalition haastaminen, eteneminen Suomen itärajalle ja näin keskinäisellä raja-alueella suoraan sotilaalliseen kontaktiin Venäjän kanssa sekä Suomen ja Ruotsin vastuuseen tulo Baltian puolustuksesta.

Jos Suomesta tulee Naton jäsen, on perusteltua, että sille tulee Venäjän rajapinnassa olevana ja järjestön pohjoisen alueen suurimpana paikallisena sotilasvoimana tämän Naton alueen poliittisen ja sotilaallisen johdon rakenteissa keskeinen rooli eskalaation hallitsemiseksi ja rauhan turvaamiseksi, mikä antaa myös alustan koota yhteen Pohjolan valtiot niille kuuluvaan rooliin Euroopan Unionissa.

Valtion siviilikriisien johtamisjärjestelmän kehittäminen tulisi toteuttaa organisaatiolla, jossa johtamisen tasoja voidaan nostaa joustavasti paikallisesta yhden viranomaisen vastuulla olevasta erityistilanteesta laajan kriisin aikana pääministerin johtamaan ja hänen alaisenaan toimivan koordinoivan valmistelun tukemaan toimintaan – ulkopolitiikkaan liittyvien kriisien osalta yhteistoiminnassa tasavallan presidentin kanssa.

1. Johdanto

Valtioneuvoston selonteon mukaan siinä ”arvioidaan toiminta- ja turvallisuusympäristön muutosta sekä muuttuneen turvallisuustilanteen vaikutuksia…” ulko- turvallisuus- ja puolustuspolitiikan vahvistamiseen sekä maan sisäisen toimintojen keskeisiin osa-alueisiin. Sen johdannossa viitataan vuosina 2020-2021 annettuihin selontekoihin, mutta tekstissä ei käsitellä suhdetta niihin.

Turvallisuusympäristön muutosten tarkastelussa selonteossa on vain niukka Ukrainaan liittyvä kuvaus, eikä lainkaan Suomen omasta Itämeren-Jäämeren alueen turvallisuusympäristöstä eli pohjoismaista ja niihin rajoittuvista Atlantin valtojen (Yhdysvallat ja Englanti), Venäjän ja Saksan alueista.

Perusteluna selonteon realistisen geopolitiikan sivuuttamiselle on sen muotoilu, että ”Suomi tarkastelee turvallisuutta laajasta näkökulmasta. Suomi jatkaa johdonmukaisesti ihmisoikeusperusteista ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa…” Tällainen laajuus valistuksen ja liberalismin universalismina tai idealismina korostui Yhdysvalloissa kylmän sodan jälkeen, mutta monien vastoinkäymisten vuoksi se on viime jäänyt yhä enemmän erilaisten realismin suuntausten varjoon. Toinen syy Suomen ulkopolitiikan etääntymiseen omasta maantieteestä ja historiasta on ollut pitkään jatkunut Euroopan Unionin näkeminen reaalisen turvallisuuden kannalta suurempana tekijänä kuin se todellisuudessa on.

Seuraava tarkastelu perustuu nykyterminologian mukaan liberaaliin realismiin, jonka perusteet ovat varsin lähellä perinteistä suomalaista realismia. Nykyisessä Yhdysvaltojen hegemonian jälkeisessä maailmassa siihen liittyvät tutkimukset tunnistavat eri sivilisaatioihin kuuluvien valtioiden ajattelun ja voiman kehittyneen niiden pitkän historian tuloksena. Siksi valtioilla on eroja käsityksissä oikeasta ulkoisesta järjestyksestä, ja reaalimaailmassa ne joko sovitetaan yhteen diplomatian avulla kansainväliseksi oikeudeksi tai sodissa ja niiden rauhansopimuksissa. Siksi on myös tärkeätä kansainvälisen oikeuden ja sääntöperusteisuuden korostaminen tietäen niiden perustuvan suvereenien valtioiden sopimuksiin – ja olevan myös alttiita erityisesti suurvaltojen rikkomiselle.

Toinen puoli historiallista realismia on vuosisatojen havainto, että tavallisesti se, jolla on voimaa on edennyt, kunnes on tullut vastaan toinen voima. Vastaavasti heikompi on perääntynyt siihen asti, kun on ollut pakko ja sitten koonnut oman liittokunnan yrittämään vastaliikettä. Historiassa on myös tapauksia, joissa vahvempi osapuoli on ollut kohtuullinen, ja se on sodan voitettuaan välttänyt rankaisevaa rauhaa turvatakseen kestävän rauhan. Ne, jotka Ukrainan kriisin yhteydessä ovat sanoneet kansainvälisen järjestelmän muuttuneen tai Venäjän ja sen sodankäyntitavan olevan arvaamaton, eivät tunne historiaa kovinkaan monen vuoden taakse. Samaa on sanottava Ukrainan ja Suomen turvallisuusympäristön samaistamisesta ottamatta huomioon kummankin maantieteen ja historian suurta erilaisuutta.

Runsaan 2000 vuoden ajalta muistiin merkityssä historiassa rauha on voitu turvata kullakin alueella joko yhden suurvallan hegemonialla tai monien valtojen poliittis-sotilaallisella tasapainolla, jolloin kukaan ei voi hankkia itselleen uutta etua kärsimättä itse.

Tämä ei kuitenkaan ole sulkenut pois mm. menestyksen tai ideologisen uskomuksen aiheuttamaa omien voimien yliarviointia ja siitä seurannutta tappiota. Vastaavasti tietyn alueen pitkäaikainen rauha merkitsee, että sillä on saavutettu vakaa poliittis-sotilaallinen tasapaino, joka antaa kaikille osapuolille turvallisuutta, eikä niillä ole halua sen muuttamiseen. Tällöin historiassa kehittynyttä vakaata tasapainoa voi horjuttaa siihen ulkoapäin tullut tekijä. Samoista perusteista katsoen tietyn alueen poliittis-sotilaallisen tasapainon yksipuolinen muuttaminen toisen osapuolen vahingoksi johtaa säännönmukaisesti kärsineen osapuolen vastaliikkeisiin itseään turvaavan tasapainon palauttamiseksi – ja näin osapuolten sotilaalliseen eskalaatioon kohti sodan vaaraa, hätäjarrutusta tai sotaa. Vakiintunut poliittis-sotilaallinen tasapaino voi muuttua vain sopimalla tai sotimalla.

Oman tutkimustyön pohjalta voi todeta, ettei pienessä maassa ei ole koskaan murrosaikoina tiedetty, mitä suurvaltojen johdot reaalisesti ajattelevat ja suunnittelevat – tai päättävät lopullisen ratkaisun hetkellä. Usein ne eivät tiedä sitä itsekään vaan pitävät vaihtoehtoja auki siihen asti kuin on pakko valita – amerikkalaisen sanonnan mukaan ”don’t close your options” tai ”pelata kortit lähellä liivejä”.

Täysin yleisinhimillisistä syistä Suomen johto on usein arvioinut väärin tilanteen, mutta viimeisen 300 vuoden aikana suurvalloille on silloinkin sopinut maan ja kansan säilyttäminen osana niille edullista Pohjois-Euroopan poliittis-sotilaallista tasapainoa. Kuten nytkin itse Suomi tai Ruotsi eivät ole koskaan olleet suurvalloille merkittäviä, mutta sitäkin enemmän tämän alueen keskinäisen tasapainon muutosten vaikutukset niiden omaan välittömään turvallisuuteen ja globaaliin tasapainoon suhteessa toisiin suurvaltoihin. Tälläkin kertaa lopullisen ratkaisun Suomen turvallisuusympäristön muutoksen sanelee lopulta keskeisten suurvaltojen kanta ja riskinotto suhteessa muiden todennäköisiin vastaliikkeisiin.

Turvallisuuspolitiikkaan väistämättä liittyvistä epävarmuuksista ja riskeistä huolimatta pienen valtion perustuslain mukaisella johdolla on pääsääntöisesti maassaan paras mahdollinen informaatio

vastuullaan olevien ratkaisujen tekemisessä – vaikka ei aina. Suomen perustuslain mukaan ulkopolitiikasta vastaa tasavallan presidentti yhteistoiminnassa pääministerin koordinoiman valtioneuvoston kanssa. Koska valtioneuvoston eduskunnalle antama selonteko ei esitä poliittisia johtopäätöksiä perusteluineen, en sitä tee seuraavassa lausunnossa vaan esitän analyysin Suomen turvallisuuspoliittisen ympäristön geopoliittisesta kehityksestä nykyiseen tilanteeseen ja sen nyt keskustelun kohteena olevan muuttamisen ongelmista.

Valtioneuvoston selonteko käsittelee myös mahdollisten ulkoisten muutosten vaikutusta valtion sisäiseen turvallisuuteen esittämättä kuitenkaan kokoavaa johtopäätöstä yhden tai useiden samanaikaisten kriisien johtamisesta. Suomessa on Tšernobylin onnettomuuden ajoista koronakriisiin jatkunut menettely improvisoida siviilikriisien johtaminen normaalioloihin suunnitellussa ja säädöstetyssä hallinnossa, ja se on jatkossa entistäkin vaarallisempi kansalaisten turvallisuudelle. Siksi on laaja-alaisen, tehokkaan ja vakinaisen siviilikriisien johtamisjärjestelmän rakentaminen on välttämätöntä. Käsittelen ulkoisen turvallisympäristön lisäksi myös tätä kysymystä.

2. Suomen turvallisuusympäristön muodostuminen

2.1. Stolbovan rauhaan 1617

Suomen turvallisuusympäristö on maantieteen ja historian muodostama alue, joka alkoi kehittyä, kun lännen ja idän kirkot etenivät kilpaa pohjoiseen. Ruotsi aloitti Suomen valloituksen 1150 -luvun puolivälissä, ja itään edetessään se kohtasi Novgorodin noin 1240 Nevajoen taistelussa. Rauha saatiin aikaan vuonna Pähkinäsaaressa 1323. Siinä Ruotsin raja kulki Suomenlahden pohjukan Siestarjoesta Saimaan kautta Pohjanlahden Pyhäjoelle, ja sen itäpuolelle jäi jakamatonta aluetta.

Ruotsissa Kustaa Vaasa aloitti vuonna 1521 voitokkaan kapinan Tanskan hallitsemaa Kalmarin Unionia vastaan, ja hänet kruunattiin Ruotsin kuninkaaksi 6. kesäkuuta 1523. Moskovassa nousi vuonna 1533 valtaistuimelle Rurikien Iivana IV, jonka Konstantinopolin patriarkka vuonna 1547 kruunasi keisariksi. Iivana antoi valtakuntansa kauppaoikeudet englantilaisille, ja hän perusti kesäaikaan valtamerille avoimen Arkangelin vuonna 1584.

Kustaa Vaasan pojat ja pojan pojat tavoittelivat sekä Arkangelin kauppaa että Venäjän kruunua, mutta Romanovien Mikael voitti pelin, ja hänet valittiin tsaariksi 1613. Hän liittoutui Englannin kanssa, ja sen lähettiläs John Merrick sovitteli 1617 Ruotsin kanssa Stolbovan rauhan. Siinä Arkangel ja Itä-Karjala jäivät Venäjälle mutta Käkisalmen lääni, Inkerinmaa, Viro ja jatkossa Liivinmaa jäivät Ruotsille. Itämeri sulkeutui Venäjältä, ja revanssi olisi tulossa.

Ruotsin nuori Kustaa II Adolf tunnisti realistisesti itälaajenemisen rajat, ja hän käänsi katseen Tanskan ja Saksan suuriin vihollisiin ja mahdollisuuksiin. Samalla Tukholman selkä kääntyi Suomeen ja sen itärajan turvallisuuskysymyksiin.

Englanti ja Venäjä olivat nyt liittoutuneet ensimmäistä kertaa jarruttamaan suurvallaksi pyrkivää Ruotsia.

2.2. Uudenkaupungin rauhaan 1721

Ruotsi liittyi kesällä 1630 kolmekymmentävuotiseen sotaan, mitä seurasi aluelaajennuksin sen loistokas nousu eurooppalaiseksi suurvallaksi, Saksasta tärkeimpinä Pommeri ja Bremen-Verden. Vuonna 1654 hallitsijasuku vaihtui Saksan-Ranskan rajalta tulleeseen Kaarle X:n pflazilaiseen.

Suuri Pohjan sota 1700-1721 oli tyypillinen revanssisota, jossa aikansa laajentunut valtio sai vastaansa Puolan ja Saksin August Väkevän, Venäjän Pietari Suuren ja Tanskan Fredrik IV:n, jotka hyökkäsivät vuonna 1700 tuolloin 18 -vuotiaan Kaarle XII:n Ruotsiin. Kaarle voitti heti Tanskan ja Venäjän. Tämän jälkeen menestyneelle nuorelle hallitsijalle meni päähän. Edessä oli 18 vuoden sotaretki, joka päätyi vuoden 1709 Poltavan tappion kautta musketin ammukseen Norjan Fredrikstenin linnoituksen edustalla 1718.

Samaan aikaan Pietari valloitti vähälle suojalle jääneet Ruotsin itäiset alueet, perusti Pietarin kaupungin pääkaupungikseen ja valloitti Suomen, jonka puolustussuunnitelmana oli perääntyä emämaahan omia joukkoja säästäen ja vihollista kuluttaen.

Suuren Pohjan sodan suuri loppupeli käytiin kuitenkin Saksassa Englannin johdolla. Sen kuninkaaksi tuli 1714 Saksan Hannoverin vaaliruhtinas Georg Ludwig eli kuninkaana Yrjö I. Hän viivytti Ruotsin rauhaa Venäjän kanssa, hankki Hannoverilleen Ruotsin Bremen-Verdenin ja Preussille pääosan Ruotsin Pommeria. Kun Saksan ruotsalaiset alueet oli jaettu, Yrjö ilmoitti Ruotsin Fredrikille, että nyt on parasta antaa Pietarille hänen haluamansa, muuten saattaa mennä Suomikin. Näin syntyi Uudenkaupungin rauha ja Suomen nykyinenkin ”Pietari suuren raja” elokuussa 1721. Englannin Yrjö I piti samaan aikaan huolta Itämeren kaupallisista suhteista Venäjään ja Ruotsin jäämisestä sopivan kokoiseksi puskurivaltioksi Venäjää vastaan.

Suuren Pohjan sodan ja sen rauhojen jälkeen alkanut 1700 -luku oli Englannin ja Venäjän nousua suurvalloiksi, ja siihen oli myös Ruotsin sopeutuminen, vaikka se olikin vaikeata.

2.3. Revanssisodat

Uudenkaupungin rauhaa seurasi 1700 -luvulla kaksi Ruotsin revanssisotaa. Hattujen saatua vallan he perustelivat 1741 hyökkäystä, että sen ainoana riskinä olisi ”Suomen hävittäminen tai menetys”. Sota menikin huonosti, ja se päättyi 1743 Turun rauhassa tulleeseen Kymijoen rajaan ja venäjämieliseksi oletetun holsteinilaisen Adolf Fredrikin tuloon Ruotsin kuninkaaksi 1751.

Ruotsin ”vapauden aika” oli korruptoitunut, ja sen seurauksena oli Kustaa III:n vallankaappaus ja yksinvaltainen perustuslaki vuonna 1771. Yrjö Maunu Sprengtporten tuki Kustaata, mutta ei saanut vastatukea sen enempää itselleen kuin suunnitelmilleen Suomen puolustuksen järjestämisestä. Seurauksena oli Hollannista ja Yhdysvalloista mallia ottanut geopoliittisesti perusteltu suunnitelma Suomen hallinnosta ja itsenäisyydestä ja lopulta siirtyminen Venäjän palvelukseen.

Kustaa III yritti omaa revanssisotaa kesäkuussa 1788. Seurauksena oli upseereiden Anjalan liitto, joka protestoi perustuslain vastaista hyökkäyssotaa. Kustaa hoiti kuolemantuomion 113 allekirjoittajalle, ja valitsi yhden heistä mestattavaksi. Yksi allekirjoittajista oli nuorena alimajurina Ruotista Turun rykmenttiin tullut Carl Erik Mannerheim – jonka ura sotilaana loppui siihen ja jatkui Louhisaaren kartanon vapaaherrana. Kustaan sota päättyi elokuussa 1790 Värälän rauhaan ilman rajanuutoksia.

Ruotsin tappiollisten revanssisotien jälkeen Turussa pohdittiin, miten Suomen kävisi jatkossa.

2.4. Wienin kongressiin 1815

Ranskan vallankumous alkoi heinäkuussa 1789. Se ajautui sekasortoon, jonka tuloksena oli Napoleon Bonaparten vallankaappaus lokakuussa 1799. Vuotta myöhemmin hän julkisti ulkopoliittisen ohjelmansa. Sen mukaan Euroopan tasapainoa olivat horjuttaneet ”Pohjoisen imperiumin” eli

Venäjän ja Preussin nousu sekä Englannin merivalta. Siksi oli toteutettava Ranskan johdolla Euroopan uusi tasapaino ja rauha, joka muodostuisi Ranskan johdolla pohjoisesta, saksalaisesta ja eteläisestä tasapainosta.

Venäjän keisari Paavali I innostui Bonaparten ohjelmasta, mutta hänet surmattiin poikansa hyväksi maaliskuussa 1801. Aleksanteri I liittoutui huhtikuussa 1805 Englannin pääministeri William Pitt nuoremman kanssa. Napoleon oli kuitenkin ylivoimainen, ja hän voitti lopulta kesäkuussa 1807 myös Aleksanterin Veiksel joen itäpuolella Friedlandissa.

Yllättäen Napoleon ei sanellut Aleksanterille rauhan ehtoja vaan ehdotti liittoutumista. Tilsitissä syntyi 7. heinäkuuta sopimus, jonka yksi kohta oli Aleksanterin lupaus pakottaa Ruotsin Kustaa IV Aadolf mukaan Englannin kauppasaartoon tarvittaessa hyökkäämällä Suomeen. Venäjän joukot ylittivät Kymijoen rajan helmikuun 21. päivänä 1808, ja ne marssivat kuukaudessa Turkuun. Ruotsin armeijan sotasuunnitelma oli sama kuin Suuren Pohjan sodan aikana 1713, perääntyä emämaan puolelle omia joukkoja säästäen ja vihollista kuluttaen.

Pietariin matkasi Louhisaaren kartanon vapaaherra Carl Erik Mannerheimin johdolla suomalaisten lähetyskunta, joka saapui perille 25. lokakuuta. Samaan aikaan Pietariin palasi Erfurtista Aleksanteri, joka oli sopinut Napoleonin kanssa Suomen saamisesta lupaamalla olla käyttämättä hyväksi Napoleonin armeijan suuntaamista nujertamaan Espanjassa syntynyttä kapinaa. ”Ostin Espanjan Suomella”, sanoi Napoleon palattuaan Pariisiin. Sopimukseen kuului myös Ruotsin jakaminen, mutta Juutinrauman jäät eivät kantaneet sinä talvena.

Samaan aikaan Koljonvirralla käytiin yksi sodan Suomen alueen viimeisistä taisteluista, jossa J.L. Runebergin mukaan tuleva Pommerin kenraalikuvernööri, Norjan käskynhaltija, sotamarsalkka ja kreivi Johan August Sandels sanoi kuolleesta suomalaisesta sotilaasta Sven Dufvasta: "Älyä kyll' ei Dufvalla lie liiaksi ollutkaan, pää huono oli… mut sydän paikallaan."

Tavatessaan keisari Aleksanteri I:n vapaaherra Mannerheim yksinkertaisesti otti vallan edustaa suomalaisia ja sopia heidän edustajanaan Aleksanterin kanssa, jos vain ehdoista sovitaan. Aleksanterin politiikka taas oli kiinnittää suomalaiset myönteisesti uuteen yhteyteensä Pietarin suoja-alueeksi siten, ettei se myöskään huolestuta ruotsalaisia.

Seurasi Porvoon maapäivät maaliskuussa 1809, ja jatkossakin ”kaikki saatiin mitä pyydettiin”. Samaan aikaan Tukholmassa suomalainen Siikajoen taistelun voittaja nyt kenraali Carl Johan Adlercreutz toteutti vallankaappauksen. Paradoksaalisesti Kustaa IV Aadolf oli valinnut suursodan lopputuloksen kannalta oikean liittolaisen eli Englannin, mutta suuren sodan aikana pienen maan on selvittävä myös sodan aikana ennen suurvaltojen sanelemaa rauhaa.

Ruotsiin alettiin etsiä uutta kuningasta. Valinta osui välivaiheiden jälkeen ranskalaiseen marsalkka Jean-Baptiste Jules Bernadotteen. Hänen luultiin olevan Napoleonin miehiä, mutta elokuussa 1812 Napoleonin hyökättyä Venäjälle hän sopi Turussa Aleksanterin kanssa Ruotsin osalta näihin päiviin kestäneen Suomen turvallisuusympäristön perusteet eli pohjoismaiden ja niitä ympäröivien suurvaltojen keskinäisten suhteiden poliittis-sotilaallisen tasapainon.

Jo Napoleonin perääntyessä Moskovasta syksyllä 1812 Castlereagh lähetti Aleksanterille tutun pääministeri Pittin vuoden 1805 muistion. Sen mukaan ”Pääpiirteissä olemme ajatelleet, että Ranskan pitämiseksi aloillaan tarvitsemme suuria massoja, joiksi tulevat Itävalta, Venäjä ja Preussi - - - pienet maat pitää kutsua avustamaan niitä tai laittaa maksamaan, jos asettuvat vastustamaan - - -” Tulevassa Euroopassa toteutuisi siis suurvaltojen tasapaino, jota täydentäisivät pienemmät puskurivaltiot osana kokonaisuutta – ja Suomi olisi ”pienenä maana” yksi niistä.

Castlereaghin politiikkaan kuului myös, ettei Ranskalle kosteta, ja rauha säilyikin Euroopassa ilman suursotia sata vuotta. Yksityiskohtien konkreettinen viilaus kuitenkin kesti kesäkuuhun 1815, ja tavaksi tulevan mukaisesti ensin sovittiin Venäjän ja Englannin kesken pohjoisesta, mihin ei päästetty sekaantumaan ulkopuolisia.

Castlereagh lähetti Aleksanterille nootin 12. lokakuuta 1814. Hänen mukaansa Englanti oli auttanut Venäjää Suomen saamisessa, mutta sen tavoitteet Puolassa menivät liian pitkälle. ”Teille taattiin Ruotsin tuki sodan aikana ja varmistettiin Suomen omistus hoitamalla toiselta puolelta tätä vastaava suhteellinen korvaus [Norja Ruotsille]. Meidän voimavaramme taistelun aikana sekä valloituksemme Tanskassa on voimakkaasti suunnattu tähän tarkoitukseen ja niitä on sovellettu menestyksellä olosuhteissa, jotka meidän kaltaiselle maallemme olivat erittäin vaikeita.”

Aleksanteri vastasi, miten hän näki pohjoisen Euroopan uuden järjestyksen. ”Annatte minun ymmärtää, että Englanti suostui Norjan valtaamiseen Ruotsille vain taatakseen minulle Suomen aikaisemman valtauksen. Minä olen tarkastellut asiaa yleisemmältä pohjalta. Pyytäessäni Englantia ponnistelemaan Norjan takaamiseksi [Ruotsille, RV] halusin järjestää liittolaisen, jolla oli sama tavoite. Saatoin vain menettää suuria merellisiä etuja, jotka Norja antoi Ruotsille minua vastaan. Sitä vastoin, kun kaikki oli kompensoitu, minun pääkaupunkini tuli asemaan, jossa sitä vastaan ei voi hyökätä, ja samalla paremmin alueelleen keskittyneellä Ruotsilla ei ollut enää mitään pelättävää. Tällä tavoin puolin ja toisin hankittiin turvallisuutta, kaikki syyt hälyttäviin keskusteluihin oli poistettu. Jos tässä eivät toteudu tasapainon periaatteet, en tiedä missä ne toteutuvat.”

Aleksanterin pääkaupunki oli nyt autonomisen Suomen muodostaman puskurin takana turvassa, ja Ruotsin ei tarvinnut idästä pelätä Venäjän yrittävän enempää. Ruotsi oli turvassa myös lännestä, koska se sai vuosisatojen perivihollilseltaan Tanskalta Norjan. Venäjän pääkaupunki oli vielä lisää suojassa sen vuoksi, ettei Ruotsilla ei ollut syytä etsiä turvaa Venäjää tai Tanskaa vastaan liittoutumalla muiden suurvaltojen kanssa. Ruotsi myös pysyisi liittoutumattomana, kun Venäjä olisi myönteinen suomalaisten kohtelussa ja lisäksi maltillinen sen sotilaallisessa miehityksessä. Castlereagh sai näin myös kirjallisena Englannille tärkeän asian, ettei Aleksanteri hanki Norjasta merellisiä etuja eli etene Norjaan.

Asiaan ei enää palattu.

Napoleonin suunnittelemasta Euroopasta oli saavutettu ilman häntä Englannin ja Venäjän välillä pohjoinen tasapaino. Keski-Euroopassa tasapaino kesti Saksan yhdistymiseen 1871. Itä-Euroopan tasapaino ei onnistunut, ja ensimmäinen maailmansota alkoi 1914 sieltä – ja nyt Ukrainan sota kertoo, ettei rauha ole vieläkään maassa.

Venäjän keisarit jatkoivat Suomelle myönteistä politiikkaa 1890 -luvun alkuun asti. Yksi osa siitä oli vuonna 1811 Aleksanterin päätös liittää Haminan rauhassa 1809 saamiinsa suomalaisiin maakuntiin myös Uudenkaupungin ja Turun rauhoissa Venäjän saamat suomalaiset alueet. Valtiosihteeri Robert Henrik Rehbinder huomautti Aleksanterille ratkaisun vaarantavan Pietarin turvallisuuta. Siihen Aleksanteri vastasi, että päinvastoin, mitä lähempänä suuriruhtinaskunnan raja on Pietaria, sitä tiukemmin se on sidottu Venäjään.

Suomalaiset vastasivat saamaansa mahdollisuuteen J.V. Snellmanin historiallisella realismilla kehittämällä maataan sivistyksen voimin, vaatimalla vain sitä mihin omat kehittyvät voimat riittivät ja torjumalla sen yli menevät yllytykset kotimaasta tai ulkomailta. Snellmanin pienvaltiorealismi korosti, että suurvalta voi ajaa etuaan rohkaisemalla pientä kansaa vihollistaan vastaan, mutta jättää se sitten yksin ja sopia itse sen kustannuksella.

Käänne sortokausiin eli Suomen venäläistämiseen tapahtui sen kasallisuusaatteen vahvistuessa ja kun Saksan yhdistymisen jälkeen alkoi häämöttää tuleva Venäjän ja Saksan sota. Pietarissa pääteltiin, että sen alkaessa Saksan pyrkisi nousemaan maihin Suomeen, ja itsenäisyystahdossaan vahvistuvat suomalaiset käyttäisivät sitä hyväksi – kuten sitten kävikin.

Vuosisadan ainoa sotilaallinen kriisi Suomessa liittyi Krimin sotaan, jossa Englanti ja Ranska patosivat yli todellisten voimiensa moneen suuntaan edennyttä Venäjää. Ennen sodan alkua Lontoossa pohdittiin, tehdäänkö päähyökkäys Mustalle merelle vai Itämerelle ja päädyttiin operoimaan suurin voimin niin kaukana omista vesistä kuin mahdollista.

Aleksanteri I muodosti Pietarin suojaksi autonomisen Suomen suuriruhtinaskunnan, ja hän kohteli seuraajineen suomalaisia hyvin tehdäkseen heidät lojaaleiksi. Suomalaiset kehittivät sivistyksen voimin maataan ja itsenäisyystahtoaan, mikä yhdessä vahvistuvan Saksan uhkan kanssa muutti Venäjän Suomen politiikan venäläistämiseksi ensimmäistä maailmansotaa edeltäneellä vuosikymmenellä.

2.5. Tarton rauhaan 1920

Maailmansota alkoi elokuussa 1914, mutta kummallakaan rintamalla ei syntynyt suurta läpimurtoa. Linjat hyytyivät kolmeksi vuodeksi useita miljoonia miehiä vaatineisiin joidenkin kymmenien kilometrien liikkeiksi suuntaan tai toiseen. Sodan alkaessa rannikon linnoitukset suojasivat Suomea, eikä suomalaisilla ollut asevelvollisuutta. Sodan ensimmäiset vuodet olivat Suomessa Venäjää palvelevan sotateollisuuden nousua, ja sen maaliskuun 1917 vallankumous nostatti suurta riemua. Mutta ilo jäi lyhyeksi.

Venäjän kriisi vei Suomenkin talouden kriisiin ja radikalisoi massa olleen venäläisen sotaväen lisäksi myös SDP:n johdon bolsevikkien kannattajiksi. Syksyllä 1917 Saksa teki hyökkäyksen Riiaan ja Viron saarille uhaten Pietaria. Tässä tilanteessa Lenin julisti Venäjän lokakuun vallankumouksen ja sen rauhandekreetin, joka lupasi sekä maailmanvallankumousta että rauhaa sopimalla kapitalististen hallitusten kanssa. Sitä ristiriitaa Neuvostoliitto ei koskaan pystynyt ratkaisemaan.

Suomen julistautuessa itsenäiseksi 6. joulukuuta 1917 Brest-Litovskissa alkoivat rauhanneuvottelut Neuvosto-Venäjän ja keskusvaltojen välillä. Leninin tuki keisarikunnan valtioiden itsenäistymistä ja niissä bolsevikkien vallankumouksia ja liittymistä takaisin neuvostojen liittoon. Saksan Vilhelm II:n ja sotilasjohdon taktiikka oli edetä pitkälle ja saada raja-alueilla valtaan Saksaan suuntautuneet monarkit.

Leninin mallin mukaisesti Suomessa alkoi kevään 1918 vallankumousyritys. Sen nopean torunnan aloittamisen ratkaisi Venäjällä jo yhden vallankumouksen kokenut kenraali Mannerheim. Saksa lähetti divisioonansa Suomeen, ja Englanti nousi maihin Murmanskiin torjumaan sinne yrittävää Saksaa, Suomea ja Neuvosto-Venäjää. Saksa eteni koko rintaman laajuudella itään pystyttäen tai tukien miehittämiinsä maihin itselleen mieluisat hallitukset. Niistä yksi oli Suomen Svinhufvudin, Paasikiven ja läheltä pitäen hesseniläisen Fredrik Kaarlen kuninkaallinen hallinto. Ententen voittoon luottanut Mannerheim sai poistua Ruotsiin.

Saksan marraskuun 11. päivän tappion jälkeen liikkeen suunta vaihtui idästä länteen. Bolsevikit seurasivat vetäytyviä saksalaisia, ja he pystyttivät edetessään eri maihin neuvostomieliset hallinnot. Suomessa tilanne oli kuitenkin kevään 1918 voittajien hallinnassa, ja ongelma ratkaistiin pyytämällä Mannerheimin valtionhoitajaksi.

Tässä vaiheessa Venäjällä oli alkanut valkoisten vastavallankumous ja sisällissota. Ranskan hallitus ja Englannin sotaministeri Winston Churchillin kannattivat Suomen liittymistä Venäjän sisällissotaan kumoamaan bolsevikkeja samalla kun ne itse lähettivät runsaasti joukkoja ja aseita tukemaan Venäjän valkoisia. Suomen asema Saksan liittolaisena oli vaikea, mihin avun toi huhtikuun 1919 lopulla Pariisin rauhankonferenssin aikana presidentti Wilsonin ratkaisu tunnustaa Suomen itsenäisyys.

Seuraava ongelma oli valtionhoitaja Mannerheimin halu hyökätä Pietariin tukemaan bolsevikkien kaatamista. Sen estämisessä oli ratkaisevassa asemassa Englannin ulkoministeriön Tukholman suurlähettiläs Esmé Howardin johdolla toiminut ryhmä. Se piti tärkeänä Suomen itsenäisyyden turvaamista keskeisenä perusteenaan Ruotsin turvallisuus ja sen mahdollistama puolueettomuus niin, ettei se etsisi tukea Saksasta. Sotaministeri Winston Churchillin politiikan mukaisesti Englanti kuitenkin lähetti laivasto-osaston Suomenlahdelle Koiviston tukikohtaan, mistä se hyökkäsi Stalinin juuri silloin johtamaan Pietarin Kronstadtiin – minkä Stalin sitten palautti suomalaisten mieleen talvisodan alla 1939.

Syksyllä 1920 Suomessa oli kovaääninen Itä-Karjalaa vaatinut aktivistien joukko, joka keväästä 1918 alkaen oli tehnyt hyökkäyksiä rajan yli. Toisaalta rajan takana Neuvosto-Venäjän puolella oli sinne paenneita ja vallankumousta varten Suomeen paluuta halunneita suomalaisia kommunisteja. Myös ulkoministeri Rudolf Holsti ajoi Kaukokarjalan saamista mutta ilman aseita Englannin ja reunavaltioiden tuella. Baltian maat taas eivät saaneet länsivaltojen tunnustusta, koska nämä pelkäsivät pienten maiden itsenäisinä etsivän tukea Saksalta ja jäävän sen valtaan. Kuitenkin tässä vaiheessa myös bolsevikkien Neuvosto-Venäjä oli suurissa vaikeuksissa, ja se halusi rauhoittaa Itämeren alueen.

Neuvostohallitus teki Viron kanssa edullisen rauhan. Samaan aikaan alkoi sen salainen yhteistyö Saksan uuden sotilasjohdon kanssa. Englanti puolestaan ei tukenut Suomen laajenemispolitiikkaa, ja jopa Trotski vastusti suomalaisten kommunistien paluuta ja revanssia. Toiveita Itä-Karjalan saamisesta herätti vielä keväällä 1920 alkanut Puolan hyökkäys Ukrainaan, ja Tarton rauhanneuvotteluihin mentiin suurin tavoittein. Mutta Puolan sotaretki Ukrainaan meni huonosti, ja torjuttuaan Venäjän vastahyökkäyksen Puola halusi solmia rauhan Venäjän kanssa. Nyt vaarana oli, että Suomi jäisi yksin neuvottelemaan rauhasta Neuvosto-Venäjän kanssa. Näin edessä oli Väinö Tannerin ja J.K. Paasikiven vaatima Tarton rauha Petsamolla laajennetun Suomen suuriruhtinaskunnan rajojen mukaisena 14. lokakuuta 1920. Äärioikeisto alkoi puhua häpeärauhasta, mutta eduskunta hyväksyi sen 1. joulukuuta äänin 163–27.

Näin päättyi Suomen osalta sen itsenäisyyden varmistanut Venäjä imperiumin hajoamissota. Sen aikana Suomen turvallisuusympäristön kolmen tien risteyksessä olivat kohdanneet Venäjä, Saksa ja Englanti. Marras-joulukuussa 1917 P.E. Svinhufvudin ja Santeri Alkion junailema Suomen itsenäisyysjulistus oli mennyt hyvin, mutta sen jälkeen kaikki Suomen poliittiset suuntaukset olivat vuorollaan arvioineet tilanteen väärin. Mutta kaikissa sitä vaikeuksissa oli löytynyt riittävän laaja tasavaltalainen kansa tukemaan oikaisuliikettä. Sen onnistumiselle taas tarjosi mahdollisuuden Venäjän ja Saksan tappio sekä Englannin päätyminen Suomen itsenäisyyden ensisijaisuuden kannalle perusteenaan itselleen tarpeellisen Pohjolan poliittis-sotilaallisen tasapainon turvaaminen.

Myös Ukraina kohtasi samaan aikaan kaikki samat voimat ja mahdollisuudet kuin Suomi. Se ei kuitenkaan onnistunut itsenäistymään Venäjän keisarikunnan hajoamissodassa, ja se sai odottaa nyt kärjistynyttä Neuvostoliiton hajoamissotaa. Kuten erikoissuurlähettiläs Heikki Talvitie on sanonut, ero Suomen ja Ukrainan välillä on maantiede ja 100 vuotta. (Katso LIITE: Pitkä tie Ukrainan sotaan ja Kylmään sotaan 2)

Pietarin turvallisuuden suojaksi muodostetun Suomen suuriruhtinaskunnan turvallisuusympäristön muutos oli suuri. Helsingissä pohdittiin, miten jatkossa turvataan pienen itsenäisen tasavallan itäraja. Moskovassa pohdittiin, miten jatkossa turvataan Sosialististen neuvostotasavaltojen liiton luoteinen raja.

Asiaan palattiin 20 vuotta myöhemmin.

2.6. Teheranin konferenssiin 1943 ja välirauhaan 1944

Kukaan ei ollut tyytyväinen Pariisin kongressin Versailles'n rauhaan, ja Yhdysvallat jätti ratifioimatta sen kokonaan. Saksalle saneltujen ehtojen toteutuksesta kiisteltiin, ja Englannissa yleinen mielipide alkoi kallistua pitämään Saksan ehtoja kohtuuttomina. Tappion kärsineet Saksa ja Neuvosto-Venäjä aloittivat salaisen sotilaallisen yhteistyön jo syksyllä 1919, ja ne solmivat muiden tyrmistykseksi Rapallon sopimuksen huhtikuussa 1922.

Euroopan tilanne alkoi kuitenkin rauhoittua 1920 -luvun loppuun mennessä, mutta sitten tuli New Yorkin pörssiromahdus ja sitä seurannut laaja talouskriisi. Se suosi äärisuuntauksia ja nosti revanssihengen lisäksi Saksassa valtaan Adolf Hitlerin vuonna 1933.

Turvattomaksi itsensä tuntenut itsenäinen Suomi suuntautui aluksi reunavaltiopolitiikkaan, mutta Rapallon sopimuksen jälkeen sitä seurasi ulkoministeri Rudolf Holstin epäluottamuslause ja pohjoismainen suuntaus. P.E. Svinhufvudin tultua tasavallan presidentiksi maaliskuussa 1931 Mannerheim kutsuttiin puolustusneuvoston puheenjohtajaksi, mihin kuului myös ratkaisu hänen ylipäällikkyydestään sodan syttyessä. Mannerheim puolestaan alkoi korostamaan menneiden eli kevään 1918 unohtamista ja kansallista yhtenäisyyttä. Sotilaallisissa kysymyksissä katseet kohdistuivat Saksaan, mutta sen lopetti 23. elokuuta 1939 Saksan ja Neuvostoliiton sopimus etupiireistä, joissa Suomi jäi Neuvostoliitolle.

Saksa hyökkäsi 1. syyskuuta 1939 Puolaan, ja kolme päivää myöhemmin Ranska sekä Englanti julistivat sille sodan. Neuvostoliitto hyökkäsi Puolaan 17. syyskuuta, ja se kutsui 5. lokakuuta Suomen edustajat Moskovaan keskustelemaan "konkreettisista poliittisista kysymyksistä".

Talvisodan jälkeen Mannerheim kutsui päämajaan Kannaksen armeijan komentajan kenraali Erik Heinrichsin, kiitti häntä hyvästä "katastrofin johtamisesta" ja jatkoi hämmästyneelle uudelle esikuntapäällikölleen: "… olen jo kauan ollut sitä mieltä, ettei se raja voinut olla pysyvä raja kahden itsenäisen valtakunnan välillä, joista toinen on heikko ja toinen suuri ja mahtava. Se oli suuriruhtinaskunnan ja keisarikunnan välinen hallinnollinen raja – Aleksanteri ei tietenkään ollut koskaan ajatellutkaan muuta – yhden ja saman valtakunnan sisäinen rajalinja. Kun se sitten Tartossa, bolsevikkien heikkouden aikana, tunnustettiin valtakunnan rajaksi, niin kyseessä oli vain tilapäinen ratkaisu."

Epäilemättä Mannerheim kertoi Heinrichsille perusteet omalle politiikalleen ennen talvisotaa syksyllä 1939. Kun Stalin esitti vaatimuksensa Paasikiven valtuuskunnalle Kannaksen rajan siirtämisestä ja Suomenlahden tukikohdasta, Mannerheim Paasikiven – ja keskeisten suurvaltojen – tavoin vaati suostumista ainakin tingittyihin vaatimuksiin. Kun hallitus ei hyväksynyt Mannerheimin kannanottoja, hän jätti eronpyynnön. Siihen suostuttiin, mutta sen voimaan astumista siirrettiin 30. päivään marraskuuta. Sinä aamuna Mannerheim lähti ilmoittautumaan presidentille ja puolustusministerille Korkeavuorenkadun toimistonsa kautta ja katsoi sieltä ikkunoista Neuvostoliiton Helsingin pommitusta – ja erokin muutettiin ylipäällikön tehtäväksi.

Paasikivi purki samana päivänä tapansa mukaan sappeaan päiväkirjalleen: ”Kallio luonani… Sanoin, että Erkko ei kykene selvittämään tätä vyyhteä. Hän on koko ajan väärin arvioinut ja arvostellut asemaa. Tehnyt toisen erehdyksen toisen jälkeen. Sanoin että hallituksessa on Tanner ainoa, joka voi tulla ulkoministeriksi ja esitin häntä…”

Talvisodan alettua Stalin muutti sodan tavoitteet koko Suomen valtaamiseksi. Näin sodasta tuli Suomelle jo kertaalleen voitetun Venäjän keisarikunnan hajoamissodan jatkosota. Tunnetulla tavalla Suomi kesti yksin 100 päivää. Maaliskuun 10. päivä 1940 oltiin jälleen Moskovassa ja Paasikivi äkäili nyt vuorostaan Molotoville: ”Molotov lisäsi, että… ainoastaan Leningradin ja Muurmannin rautatien ja Murmanskin puolustus on heille tärkeä. Ja siihen heillä on intressi… nyt on ollut sota ja sodan laki on se mikä nyt määrää. Minä huomautin, että Pietari Suuri maksoi suuren rahasumman Ruotsille 1721 rauhan mukaan. Molotov vastasi siihen ‘kirjoittakaa kirje Pietari Suurelle. Jos hän käskee, niin maksamme.’”

Suursota oli vasta alullaan, ja Neuvostoliitto ennakoi tulevia tilanteita kuten Suomikin, jolla oli jatkuva huoli turvallisuudestaan.

Syksyllä 1940 alkoi salaisesti Saksan ja Suomen uusi lähentyminen mm. kauttakulkusopimusten ja asehankintojen muodossa. Vuodenvaihteessa 1940-1941 Suomen ja Saksan ja sotilasjohtojen keskustelut alkoivat konkretisoitua yhteistoiminnan suunnitteluksi tulevassa sodassa Neuvostoliittoa vastaan. Toukokuun lopulla Saksassa vieraillut Heinrichs viesti Mannerheimille selkeästi Suomen paikan Saksan Barbarossa suunnitelmassa. Sen jälkeen presidentti Ryti ja hallituksen sisäpiiri keskustelivat siitä hyväksyen.

Sota alkoi 22. kesäkuuta, ja pari päivää Hitlerin sodanjulistuksen jälkeen Suomi oli virallisestikin mukana. Jo elokuun lopulla Mannerheim totesi Saksan yhteysupseerille kenraali Waldemar Erfurthille Saksan etenemisen Leningradin suunnalla olleen luvattua hitaampaa ja Suomen 50 000 miehen tappion olevan liian suuri. Sen jälkeen alkoi vähitellen löytyä syitä Suomen vaikeuksiin edetä kohti Pietaria ja Muurmannin rataa.

Jatkosodan sotilaallinen kulku on laajalti tunnettu, mutta sen sijaan ei Suomen turvallisuuspoliittisen aseman kehittyminen kohti vuoden 1944 syyskuun 19. päivän välirauhan sopimusta ja Pariisin rauhansopimusta 10. helmikuuta 1947.

Japanin hyökättyä 7. joulukuuta 1941 Pearl Harboriin Hitler julisti 11. päivänä sodan Yhdysvalloille. Sen jälkeen Yhdysvalloista, Englannista ja Neuvostoliitosta tuli nopeassa tahdissa liittolaisia. Tutkijat kiistelevät yhä sitä seuranneesta presidentti Rooseveltin politiikasta, mutta sisällöksi tuli hyväksyä Neuvostoliiton hallitsema etupiiri Itä-Euroopassa, ja hän varautui sen toteutumiseen myös Suomen osalta. Yhä pohjimmiltaan selittämättömistä syistä kävi kuitenkin toisin.

Henry Kissinger on kritisoinut Rooseveltia sanomalla, että Stalinin kanssa olisi pitänyt sopia tulevista etupiireistä siinä vaiheessa, kun tämä vielä oli heikoilla. Stephen Kotkin taas on ennakoinut Stalin elämänkertansa kolmatta osaa sanomalla Rooseveltin päästäneen tietoisesti Neuvostoliiton etenemään sen silloisia voimia vastanneeseen etupiiriin, jotta vältyttäisi uudelta suursodalta - ja pitkä kylmä sota Euroopassa oli kuitenkin parempi kuin kuuma sota.

Mutta joka tapauksessa Suomi säästyi.

Jo kesäkuussa 1942 Neuvostoliiton Lontoon lähettiläs Maxim Litvinov sanoi Yhdysvaltojen Lontoon lähettiläälle Harry Hopkinsille, että Suomen osalta talvisodan raja sekä "sopimus" riittäisivät. Roosevelt kuitenkin epäili, olivatko Litvinov ja Hopkins ymmärtäneet oikein Stalinia. Syyskuussa 1942 hän kirjoitti New Yorkin kardinaali Spellmanille, että todennäköisesti Stalin vaatii Puolaa, Baltiaa,

Besarabiaa, ja Suomea "On siis parasta antaa ne ystävällisesti (gracefully). Emme voi sille mitään. (What can we do about it?)"

Liittoutuneiden johtajat tapasivat Teheranissa 28. marraskuuta 1943. Konferenssin lopulla käsiteltiin Suomea. Roosevelt sanoi, että ”Me Churchillin kanssa haluaisimme nyt ottaa marsalkka Stalinin kanssa yhteisesti pohdittavaksi Suomen ongelman. Olisi toivottavaa, että Suomi irrotettaisiin sodasta.” Stalin vastasi, että yritetty on, mutta ”johtaviin suomalaispiireihin kuuluu ihmisiä, jotka edelleen uskovat Saksan voittoon.” Roosevelt: ”Olen samaa mieltä” ”Arvioin, että Suomen nykyinen hallitus on natsimielinen.” Siinä oli Suomi tarjottimella.

Churchill jatkoi: ”Haluaisin nyt viitata muutamiin seikkoihin, joita pidän tärkeänä. Ensinnäkin Neuvostoliiton täytyy saada turvalliset pääsytiet Leningradiin. Mielestäni Venäjällä on oikeus saada varmistetuksi asemansa Itämerellä hallitsevana meri- ja ilmamahtina. Sitten haluaisin sanoa, että Englannissa koettaisiin suurena onnettomuutena, jos suomalaiset pakotettaisiin vastoin tahtoaan alistumaan toisen maan valtaan…”

Pitkän keskustelun jälkeen Churchill kysyi: ”Olisi kiinnostavaa tietää, millaisia ehtoja venäläiset ovat ajatelleet Suomen irrottamiseksi sodasta”. Stalin vastasi: ”Meidän ehtoihimme rauhan aikaansaamiseksi Suomen kanssa kuuluu Neuvostoliiton ja Suomen välisen rauhansopimuksen 1940 palauttaminen voimaan. Siinä yhteydessä olemme valmiit - jos suomalaiset niin haluavat - luopumaan Hangosta ja sen sijaan palauttamaan hallintaamme aikoinaan luovuttamamme Petsamon alueen… Lisäksi suomalaisten on karkotettava saksalaiset maastaan ja katkaistava suhteet Saksaan sekä täytettävä eräitä muita ehtoja.”

Taas keskusteltiin ja Churchill päätteli: ”Minut on tämänpäiväinen keskustelu saanut vakuuttuneeksi.”

Sen jälkeen tuli neuvottelutauko, jonka aikana Stalin esitti kahden kesken Rooseveltille, että Baltian maat kuuluvat Neuvostoliitolle. Roosevelt vastasi olevansa samaa mieltä, mutta pyysi sen jäävän salaiseksi, koska Yhdysvalloissa on tulossa vaalit. Stalin lupasi ymmärtää demokratian ongelmia.

Teheranin konferenssin keskeinen sopimus oli länsiliittoutuneiden maihinnousu Ranskaan toukokuussa 1944 ja samanaikainen Neuvostoliiton hyökkäyksen aloittaminen itärintamalla. Kumpikin liittolainen epäili toistaan, mutta Teheranin sopimus piti siltäkin osin. Normandian maihinnousu alkoi 6. kesäkuuta ja Neuvostoliiton operaatio Bagration kohti Berliiniä 22. kesäkuuta. Sitä ennen Stalin pyrki ratkaisuun Suomen rintamalla suurhyökkäyksellä, joka alkoi Karjalan kannaksella 10. kesäkuuta. Samana päivänä Stalin tapasi Moskovassa Yhdysvaltojen suurlähettiläs Averell Harrimanin.

Harriman informoi Normandian maihinnoususta ja kysyi sitten Suomesta. Raportin mukaan, ”Voisiko Yhdysvaltojen presidentti tehdä mitään Suomen osalta. Marsalkka vastasi kieltävästi toteamalla, että suomalaiset on voitettava voimalla. ”He ovat vakava, itsepäinen, hidasälyinen kansa, ja heihin on moukaroitava järkeä." Stalin kuitenkin vakuutti pitävänsä kiinni Teheranin sopimuksesta: ”Stalinin mukaan Neuvostoliiton suunnitelmissa ei ole tapahtunut muutoksia Suomeen nähden. Hän halusi itsenäisen Suomen. Mutta Suomen linjat olivat 20 kilometrin päässä Leningradista, ja ne on työnnettävä takaisin, jotta kaupungille voidaan antaa turvaa. Mutta Suomen itsenäisyys on säilytettävä…"

Suomen suunnalla kaikki ei kuitenkaan mennyt aivan Stalinin suunnitelman mukaan, ja Suomen sisäisistä järjestelyistä ei saanut selvää. Kesäkuussa 1944 Helsingissä eikä Moskovassa tiedetty, mitä toisella oli mielessä. Seuraavan Harrimanin tapaamisensa aikana 26. kesäkuuta Stalin olikin huonolla

tuulella. Harriman raportoi Washingtoniin: ”Stalinin pessimismistä huolimatta sain vaikutelman, ettei hän paheksu tai vastustaisi, että me antaisimme Suomelle epävirallisesti käsityksemme Neuvostoliiton politiikasta Suomen itsenäisyydestä sellaisena kuin Stalin esitti sen viime keskustelustamme."

Tali-Ihantalan taistelu 25. kesäkuuta - 9. heinäkuuta pysäytti kummankin suurin tappioin vihollisen etenemisen. Neuvostoliiton hyökkäykselle asetetut päätavoitteet oli kuitenkin saavutettu, ja sen päävoimavarat oli suunnattu 22. kesäkuuta alkaneeseen operaatio Bagrationiin kohti Berliiniä. Heinäkuun 12. päivänä Stalin päätti lopettaa hyökkäyksen Karjalan kannaksella, ja kaksi päivää myöhemmin Neuvostoliiton Tukholman suurlähettiläs Aleksandra Kollontai ilmoitti, että Neuvostoliitto on halukas neuvottelemaan rauhasta, joka sitten syntyikin 19. syyskuuta.

Presidentti Roosevelt oli varhain valmis sodan jälkeiseen Neuvostoliiton etupiiriin, johon kuuluisi myös Suomi. Teheranissa sovittiin kuitenkin jo joulukuussa 1943 pohjoisesta järjestyksestä, johon kuuluivat Neuvostoliiton turvalliset pääsytiet Leningradiin ja hallitseva meri- ja ilmamahti Itämerellä, Baltian maiden liittäminen Neuvostoliittoon, sekä itsenäinen Suomi sodan jälkeen toteutetuin rajoin.

Tämän suurvaltojen ratkaisun perusteista on esitetty useita näkökohtia, joihin on perusteltua liittää korostaen sen seuranneen edelleen aikaisempaa Atlantin valtojen ja Venäjän keskinäisen Pohjolan raja-alueensa poliittis-sotilaallisen tasapainon logiikkaa.

2.7. Helsingin huippukokoukseen 1997

Syyskuun 1944 välirauhan jälkeen Suomi oli uusissa rajoissaan Porkkalaa lukuun ottamatta miehittämätön maa ja osa Teheranissa hyväksyttyä pohjoista järjestystä. Saksalaiset olivat yhä Lapissa ja Neuvostoliiton armeijat etenivät itärintaman laajuudella kohti Berliiniä. Presidentti Mannerheim tunnisti parhaiten jatkuvasti vaarallisen tilanteen juuri silloin ja jatkossa. Hänen ratkaisunsa oli esittää voittajalle sen turvallisuustarpeiden mukaista sopimusta, joka samalla tarjoaisi myös hävinneelle mahdollisuuden neuvotella ja saada paperille, miten jatketaan. Asiasta keskusteluun ryhtynyt ja ohjeita Moskovasta pyytänyt valvontakomission A. Zdanov sai kuitenkin 18. tammikuuta 1945 ulkoministeri Molotovin moitteet hätäilystä: ”Olette kiiruhtanut asioiden edelle… Älkää pelästyttäkö Mannerheimia radikaaleilla ehdotuksilla…” Sopimuksen aika kuitenkin tuli myös Stalinin mielestä.

Saksa antautui 8. toukokuuta 1945, ja liittoutuneiden armeijat jäivät saavuttamilleen linjoille. Maaliskuussa 1946 Churchill piti Yhdysvalloissa Fultonissa puheen: "Itämeren Stettinistä Adrianmeren Triesteen rautaesirippu on laskeutunut mantereen yli." Sen kummallakin puolella alettiin järjestellä yhteiskuntia miehittäjälle sopivaan asentoon.

Yhdysvallat toteutti läntisessä Euroopassa voimakkaan Marshall -avun. Neuvostoliitto vakiinnutti asemansa paikallisten kommunistien ja sopimusten voimin Romaniassa, Unkarissa ja Bulgariassa. Tsekkoslovakia seurasi helmikuussa 1948, jolloin myös presidentti Paasikivi sai Stalinilta kutsun neuvotella ”samankaltaisesta” sopimuksesta kuin Neuvostoliiton miehittämät maat. Paasikivi toimi nyt Urho Kekkosen kanssa samalla idealla kuin heti sodan jälkeen Mannerheimin kanssa.

Kun jatkuvasti massiivisen ylivoimaisen naapurin Paasikivelle entuudestaan tuttu ongelma oli sen turvallisuus Suomen alueen kautta tulevaa hyökkäystä vastaan, hän päätteli Suomen edun olevan saada keskustelluksi ja paperille, miten se tapahtuu. Kansainvälisen kriisin ja kotimaisen kaappausuhkan tunnelmissa neuvottelujen lopputulos oli 6. huhtikuuta 1948 allekirjoitettu Paasikiven pohjapaperia seurannut muista poikennut Suomen sopimus, jota neuvottelussa mukana

ollut Kekkonen sanoi Paasikiven diktaatiksi. Kummankin presidenttikauden suuri kysymys oli, ettei sitä tarvinnut käyttää ja samalla vahvistaa Suomen puolueettomuutta Paasikiven vaatiman johdantolauseen pohjalta: ”… ottaen huomioon Suomen pyrkimyksen pysyä suurvaltojen välisten eturistiriitojen ulkopuolella…”

Kylmä sota oli vasta alullaan. Neuvostoliiton Länsi-Berliinin saarto alkoi 24. kesäkuuta 1948. Sen ja Itä-Euroopan sosialististen mullistusten haastamat länsivallat perustivat Naton 4. huhtikuuta 1949. Neuvostoliitto toteutti ensimmäisen ydinkokeen 29. elokuuta 1949. Korean sota alkoi 25. kesäkuuta 1950.

Kylmä sota oli kahden ideologisen suurvallan ja niiden liittolaisten kamppailu maailman herruudesta. Kummallakin oli koko ihmiskunnan tuhoamaan pystyvät ydinaseet ja rajalinjoillaan runsaan miljoonan miehen taisteluvalmiit armeijat tuhansine lentokoneineen ja sota-aluksineen. Teheranin ja Jaltan sopimuksia seuraten ja ydinaseita peläten kylmän sodan sääntöihin kuului olla puuttumatta sotilaallisesti toisen etupiiriin kuuluvien maiden asioihin, mukaan lukien Neuvostoliiton etupiiriin kuulunut Suomi. Suurvaltojen suoran sodan alapuolella ja sivulla käytiin kiivasta monikeinoista (”hybridi”) taistelua kaikkialla ja kaikilla elämänalueilla. Kamppailua käytiin myös suurvaltojen sisällä. Neuvostoliitossa se oli jo Lenin 1917 politiikasta alkanut kiista oman maan edun ja kansainvälisen vallankumouksen välillä. Yhdysvalloissa koulukunnat olivat liberaali universalismi, realismi ja kotimaahan vetäytyminen.

Hävityn sodan ja Teheranin konferenssin jälkeen pieni Suomi kesti varsin hyvin rakentaen monien muiden mielestä mahdottomassa paikassa läntisen hyvinvointivaltionsa. Varsin vähän on kuitenkin tutkittu ja tunnistettu Neuvostoliiton ulkopolitiikan em. Leninin perinnön kaksinaisuuden ja sisäisen kamppailun vaikutusta sen Suomen politiikkaan. Teheranin realismin rinnalla sen toinen puoli näkyi monikeinoisena vaikuttamisena yhteiskuntaan kuten nuorisoon sekä 1970-1971 Aleksei Beljakovin, 1978 Dimitri Ustinovin ja 1979 Aleksei Stepanovin tapauksina, joissa ratkaisi Suomen johdon luja asenne ja ratkaisupaikoissa Moskovan pitäytyminen Teheranissa sovittuun.

Lokakuun 1962 Kuuban ohjuskriisissä katastrofi oli lähellä, ja sen jälkeinen tilanne tarjosi mahdollisuuden kylmän sodan eskalaation rauhoittamiseen. Sitä seurasikin liennytyksenä tunnettu yritys huipentuen SALT neuvotteluihin 1969-1979 sekä Helsingin ETYK:iin heinäkuussa 1975. Sen epäonnistumisen perussyy oli Neuvostoliiton johdon tulkinta toisen osapuolen heikkoudesta, mikä merkitsi sen yritystä jatkaa etenemistä Euroopassa mm. keskimatkan ohjuksin, Afganistanissa ja muualla paikallisin kansallisin ja vallankumouksellisin liikkein. Sen vastavoimaksi Yhdysvallat aloitti monikeinoisen kuluttamissodan Neuvostoliittoa vastaan, jonka tuloksena neuvostojen liitto lopulta sortui joulupäivänä 25.12.1991 – pohjimmiltaan kansainväliseen yli voimien menevään yrittämiseen, sosialistisen järjestelmän tuotantokapasiteetin heikkouteen ja niukkojen voimavarojen suuntaamiseen kansalaistensa tarpeiden sijasta asevoimiin.

Suomessa presidentti Mauno Koiviston ja Esko Ahon hallituksen välittömät ratkaisut ovat tunnettuja. Suomi haki Euroopan Unionin jäseneksi. Siitä käydyssä keskustelussa nousi esiin sitoutuminen suurvaltojen ulkopolitiikkaan ilman turvatakuita, mihin vastattiin, ettei edessä olisi enää perinteisiä Saksan ja Venäjän ristiriitoja. YYA -sopimus lakkasi, ja Venäjän kanssa neuvoteltiin uusi sopimus valtioiden suhteiden perusteista. Suomi sanoutui irti Pariisin rauhansopimuksen asettamista sotilaallisista rajoituksista syyskuussa 1992. Ajatus ikuisesta rauhasta ei kuitenkaan tuntunut perustellulta, ja Suomi sekä säilytti sekä asevelvollisuuden että teki laman keskellä kaikkien aikojen investoinnin päättämällä ostaa 64 McDonnel Douglas F/A-18 Hornet -hävittäjää.

Mihail Gorbatšovin sodaton Neuvostoliiton alasajo yllätti lännessä lähes kaikki tarkkailijat, ja sitä seurasi suuri debatti johtopäätöksistä. Venäjällä etsittiin syyllisiä, pohdittiin revanssia ja uudistettiin armeijaa. Yhdysvalloissa linjat seurasivat perinteitä. Suurta julkisuutta sai Francis Fukuyaman teesi ”historian lopusta”, jonka mukaan edessä on liberaalin demokratian ja markkinatalouden globaali voittokulku. Sen hengessä tehtiin johtopäätöksiä ”yhteistyön varaisesta turvallisuudesta”, jolloin Nato kävisi jatkossa tarpeettomaksi. Varttuneet realistit kuten Henry Kissinger ja Zbigniew Brzezinski puolestaan vaativat, että Naton on laajennuttava Itä-Euroopan maihin, koska muuten Venäjä vahvistuttuaan palaisi sinne. Se sai puolestaan vastaansa kylmän sodan voiton strategian suunnitelleita kuten Georg F. Kennanin, Robert McNamaran ja Paul Nitzen, jotka sanoivat Naton laajenemisen johtavan Venäjällä jälleen autoritääriseen johtoon.

Ratkaisevaan asemaan tuli 1993-2001 presidenttinä ollut Bill Clinton, jonka hallinnon sisälläkin käytiin kamppailu Naton tulevaisuudesta. Asiasta on laaja kirjallisuus, joka kertoo, miten monien vaiheiden kautta kylmän sodan voittanut osapuoli päätyi – historian tavallisimman mallin mukaisesti – etenemää niin pitkälle kuin pääsi ja hävinnyt osapuoli iski vastaan, kun katsoi voimansa riittävän. Etenemistä vauhditti osaltaan Yhdysvaltojen vuoden 1996 presidentinvaalit, joissa kumpikin puolue tavoitteli Itä-Euroopasta tulleiden jälkeläisten ääniä.

Erityisen ongelman muodosti kuitenkin pohjoinen Eurooppa ja Itämeren alue. Vaikka laajeneminen kiinnosti Naton piirissä suurvaltoja, Baltia oli aina ollut niille turvallisuuspoliittinen ongelma. Miten näitä pieniä maita voisi puolustaa, kun Venäjä taas voimistuu?

Naton itälaajenemisen arkkitehti, apulaisulkoministeri Ronald Asmus kaavaili Tanskaan Natolle esikuntaa, jonka johdolla Suomi ja Ruotsi olisivat ottamassa vastuuta Baltian puolustuksesta. Myös Englannin ulkoministeri Douglas Hurd ehdotti, että Suomi ja Ruotsi ottaisivat vastuun Baltian maista. Amiraali Juhani Kaskealan mukaan "Silloin oli sellainen henki, että Naton vanhat jäsenmaat olivat työntämässä Baltian turvallisuutta meidän kontollemme - että Suomi ja Ruotsi olisivat olleet Baltian turvallisuuden takaajia".

Myös Asmuksen mukaan Saksa ja Englanti toivoivat, että pohjoismaiden tulisi ottaa vastuu Baltian maiden turvallisuudesta. Presidentti Martti Ahtisaari puolestaan vastasi Yhdysvaltojen ulkoministeri Christopherille: ”Jotkut Euroopassa ovat ehdottaneet, että Pohjoismaat antaisivat turvallisuustakuut Baltian maille. Tämä ei ole realistista. Pohjoismaat voivat tehdä paljon Baltian maiden auttamiseksi, mutta pohjoismaat eivät voi realistisesti taata Baltian turvallisuutta.”

Asia oli päätettävä suuntaan tai toiseen, kun presidentti Clinton ja presidentti Jeltsin tapasivat Helsingissä maaliskuussa 1997. Jeltsinin avasi keskustelun, ”Meidän kantamme ei ole muuttunut. On virhe laajentaa Natoa itään…” Hän kertoi olevansa oli valmis laajempaan sopimukseen sillä ehdolla, ettei Nato ota jäsenikseen entisiä Neuvostoliiton valtioita.

Clinton vastasi, että Jeltsinin kanta olisi viesti, että ”Me yhä organisoidumme Venäjää vastaan, mutta on raja, jonka yli emme voi mennä… Venäjä sanoisi, meillä on yhä imperiumi, mutta se ei pysty ulottumaan niin kauaksi länteen kuin Varsovan liiton aikana… se saisi aikaan pelkoa Baltian maissa… (ja) pelottaisi pienempiä maita…” Clinton myös kertoi presidentti Ahtisaaren todenneen, ettei Suomi nyt ole hakemassa jäsenyyttä. ”Missään tapauksessa emme saisi lähettää tästä kokouksesta ulos viestiä, että on jatkuvasti sama kylmän sodan politiikka ja me vain vähän siirtelemme linjoja”.

Presidentti Jeltsin perusteli, ettei kotimaassa hyväksyttäisi. Clinton kertoi ymmärtävänsä presidentti Jeltsinin ongelmat ja lupasi ottaa ne jatkossa huomioon sekä toisti useaan kertaan jakamattoman Euroopan, jonka keskeinen osa Venäjäkin olisi – sekä uuden Naton.

Paikalla ollut Asmus kertoo, että ”Tässä vaiheessa, Jeltsin näytti yksinkertaisesti antavan periksi. ’No niin’, hän sanoi, ’Minä yritin.’”

Mutta Suomen osalta asia ei jäänyt Clintonin ja Jeltsinin huippukokoukseen. Tanska esitti uudelleen Yhdysvaltojen kanssa tekemäänsä suunnitelmaa, jonka mukaan Pohjoismaat ottaisivat Naton kanssa puolustusvastuita Baltiassa. Tanskan pääministeri Poul Nyrup Rasmussen esitteli sen Suomen, Ruotsin ja Norjan pääministereille Ahvenanmaalla huhtikuussa 1997. Pääministeri Lipponen torjui ajatuksen. Sen jälkeen hän tapasi Yhdysvaltojen varaulkoministeri Strobe Talbottin kesäkuussa 1997, ja tämä palasi asiaan. Suomen tulisi Tanskan kanssa ja ilmeisesti myös Ruotsin kanssa alkaa jonkinlaiseksi Baltian maiden suojelumaaksi sotilaallisesti. ”Ja minä torjuin sen across the board (oikopäätä). Ei meillä ole mitään edellytyksiä tällaiseen,” vastasi Lipponen.

Maaliskuun 1997 Helsingin Clintonin ja Jeltsinin huippukokouksesta jatkui prosessi, joka johti samana keväänä Pariisissa allekirjoitettuun “Perustamisasiakirjaan (Founding Act) keskinäisistä suhteista, yhteistyöstä ja turvallisuudesta Naton ja Venäjän välillä” – sekä Baltian maiden Nato –jäsenyyden alkamiseen 2004.

Myös kylmän sodan jälkeen pohjoinen järjestys syntyi Yhdysvaltojen ja Venäjän sopimuksella. Samassa yhteydessä Suomi päätti olla hakematta Naton jäsenyyttä, tunnistaessaan pohjoisen järjestyksen peruskysymyksen säilyneen ja keskeisenä perusteena samalla välttyminen Yhdysvaltojen sijaan joutumasta tosiasialliseen vastuuseen itsensä lisäksi myös Baltian sotilaallisesta puolustuksesta. Suomi ja Ruotsi pysyivät sotilaallisesti liittoutumattomina maina ja niiden turvallisuusympäristö pysyi vakaana – Itämerta lukuun ottamatta.

2.8. Ukrainan sotaan 2022

Kylmän sodan lopputulos merkitsi Neuvostoliiton ja sen hallitseman sotilasliiton hajoamisen lisäksi myös Jugoslavian hajoamissotia, jotka kärjistyivät maaliskuussa 1999 Kosovon kriisissä ja siihen liittyvissä Naton suorittamissa Jugoslavian pommituksissa. Samaan aikaan Yhdysvaltojen presidentinvaaleissa George W. Bush kävi presidentinvaalikampanjansa vetäytymisteemalla arvostellen Clintonin hallinnon ”nation building” politiikkaa ympäri maailmaa. Bushin voiton jälkeen 2001 toteutuivat kuitenkin New Yorkin ja Washingtonin terrori-iskut ja niiden seurauksena Yhdysvaltojen hyökkäykset sekä Afganistaniin että Irakiin. Yhdysvaltojen vuoden 2002 turvallisuusstrategiaan tuli aikaisempaa liberaalia universalismia radikaalimpi neokonservatiivinen linjaus Yhdysvaltojen asevoimien voiman käyttäminen demokratian edistämiseen maapallolla.

Samaan aikaan Suomessa vuoden 1997 turvallisuus- ja puolustuspoliittista selontekoa aloitettiin perinteisen pääesikunnan suorittaman valmistelun sijaan valmistella puolustusneuvostossa ja sen tuloksena vuoden 2001 selonteko seurasi ajan henkeä: ”Kylmän sodan päättymisen käynnistämät muutokset Euroopan turvallisuuspoliittisessa tilanteessa ovat luonteeltaan syvällisiä ja pysyviä… Valtioiden toimintaa ohjaa entistä enemmän yhteinen arvoperusta sekä samankaltaiset yhteiskunnalliset ja taloudelliset tekijät.”

Tätä seurasi kuitenkin kevään 2003 eduskuntavaalit pääteemanaan kysymys osallistumisesta Yhdysvaltojen Irakin hyökkäyksen jälkihoitoon, minkä taustana taas oli hallituksen väärä ja opposition johdon oikea tilannekuva Irakin joukkotuhoaseista. Sen jälkeen vuoden 2004 selonteon tilannekuva palasi realistisesti omaan turvallisuusympäristöön: ”Venäjän EU-, Nato- ja Yhdysvaltain suhteiden sekä EU:n ja Yhdysvaltain suhteen kehityksellä on suuri merkitys Itämeren alueen turvallisuudelle." "Pohjois-Euroopan turvallisuuden ja vakauden edistäminen säilyy Suomen

turvallisuus- ja puolustuspolitiikan ensisijaisena tavoitteena." ”Suomi ylläpitää ja kehittää sotilaallisesti liittoutumattomana maana puolustuskykyään turvallisuusympäristönsä muutoksia seuraten.” "Liittokunnan jäsenyyden hakeminen säilyy Suomen turvallisuus- ja puolustuspolitiikan mahdollisuutena jatkossakin.”

Tuolloisen linjan voi tiivistää sotilaalliseksi liittoutumattomuudeksi, Suomen turvallisuusympäristön vakaudeksi ja Euroopan atlanttisen yhteyden huolehtimiseksi. Se merkitsi Yhdysvaltojen pitämistä kiinni Euroopan ja siis myös Baltian sitoumuksissaan sekä EU:n ja sen suurten jäsenmaiden turvallisuuspoliittisen roolin pienuuden realistista tunnistamista.

Tuossa vaiheessa oli 1.3. 2000 tullut voimaan uusi perustuslaki, jonka toteuttaminen oli tosiasiallisesti lisännyt puolustushallinnon itseohjautuvuutta mm. lopettamalla puolustusneuvoston ja määrittämättä puolustusvoimien tai -hallinnon informaatiovelvollisuutta pääministerille. Näin puolustusvoimien tosiasiallinen kehittäminen jatkui vuoden 2004 selontekoa edeltäneiden määrällisten ja laadullisten suunnitelmien pohjalta.

Vuoden 2004 selonteon jälkeen yksi keskeinen kysymys oli huoli Naton riittävästä sitoutumisesta puolustamaan Baltiaa, missä oli aluksi vain eri jäsenmaiden lyhytaikaisia ilmavalvonnan jaksoja. Lisäksi Yhdysvallat sulki 2006 Islannin Keflavikin tukikohdan. Asiasta keskusteltiin Ruotsin ja Suomen pääministereiden valtiosihteereiden kesken. Silloisesta ruotsalaisesta ajattelusta hahmottui kuva vuoden 1812 politiikan jatkumisesta. Pidättyvyyttä Naton toimintaan ja harjoituksiin Baltiassa sekä Itämerellä motivoi perinteinen tavoite varmistaa lännen suurvaltojen pysyminen Ruotsin ja Venäjän välissä ja nyt lisäksi varmistaa niiden ottama vastuu Baltiassa. Ajattelupa oli sama kuin Suomen seuraama esimerkiksi arvioitaessa puolustusvoimista tulleita harjoitussuunnitelmia. Nato -yhteensopivuus oli kyllä osa politiikkaa, mutta vain osana tätä kokonaisuutta.

Vieläkin keskeisempi osa Tukholman ajattelua oli, että Ruotsin puolueettomuus tukee Suomen ja sitä kautta sen omaa turvallisuutta, koska Venäjä on tietoinen Suomen sotilaallisen häiritsemisen Ruotsissa aiheuttamasta paineesta hakeutua Natoon. Suomen osalta samaa logiikkaa oli myös vuoden 2004 selonteon muotoilu Nato -jäsenyyden hakemisen mahdollisuudesta.

Tämä Suomen ja Ruotsin Baltia -politiikka toimi osaltaan varsin hyvin, kun Nato lopulta aloitti Baltian maiden jatkuvan ilmavalvonnan ja sijoitti niihin suoran puolustuskyvyn kannalta pieniä, mutta Naton haastamisen kannalta merkittäviä ”ansalanka” -joukkoja. Tämä puolestaan liittyy Itämeren laajempaan geopoliittiseen tasapainoon. Venäjää ei kovin helposti kiinnosta sota sinänsä vaikeasti puolustettavassa Baltiassa, koska se olisi sota sen toisen pääkaupungin tuntumassa ja Naton olisi kriisintilanteessa varsin helppoa lopettaa Itämerellä noin puolet Venäjän ulkomaankaupasta.

Helmikuussa 2007 Naton eteneminen ja Venäjän perääntyminen kulminoituivat presidentti Putinin pitämään ”Jo riittää” -puheensa Münchenin turvallisuuskonferenssissa. Heti sen jälkeen pääministerin esikunnassa arvioitiin tilannetta, ja todettiin Suomen tavoitteiden pohjoisen Euroopan vakauden vahvistamiseksi korostuvan entisestään, kuten ne oli esitetty jo vuoden 2004 selonteossa. Samalla muodostui linja kansainvälisesti katsoen poikkeuksellisella tavalla nostaa vähin äänin neljässä vuodessa puolustusmäärärahojaan noin neljänneksellä.

Presidentti Putinin Münchenin puhe sai heti jatkoa saman kevään Tallinnan pronssisoturikiistassa, joka kulminoitui Venäjän Virolle esittämiin Wienin diplomaattisopimuksen vastaisiin vaatimuksiin. Saksan Helsingin suurlähettiläs tuli kertomaan pääministerin valtiosihteerille panoksestaan oivaan kompromissiin, ja keksin sanoa, että näinkö te luulette Venäjän kanssa pärjättävän. Yhdysvallat ennakoi jatkon ongelmia. Seuraavana keväänä 2008 se esitti Naton Bukarestin huippukokouksessa Ukrainan ja Georgian ottamista Naton jäseneksi, minkä Saksa ja Ranska vesittivät toteutumattomaksi

lupaukseksi. Ensimmäinen seuraus oli elokuussa 2008 Georgian presidentti Saakashvilin hyökkäys Etelä-Ossetiaan ja sen jälkeen Venäjän hyökkäys takaisin sekä jälleen länsivaltojen kompromissi Venäjän kanssa.

Tässä vaiheessa Yhdysvaltojen presidentiksi tuli talvella 2009 Barak Obama, jonka politiikka oli tukea värivallankumouksia ja liberaalia kehitystä maailmalla ilman omia sotilaallisia riskejä tai uhreja: ”Vaikka olisikin maailman paras vasara, kaikki ongelmat eivät ole nauloja.” Tämän jälkeen presidentti Putinin Venäjä on edennyt eri suunnilla realistisesti voimaansa arvioiden askel kerrallaan, aina edellisestä onnistumisisesta lisää motivoituen, kunnes se hyökkäsi selkeästi väärään tilannekuvaan ja omien voimien yliarviointiin perustaen 24.2.2022 Ukrainaan – ja kohtasi varsin huolellisesti valmistautuneen sekä Ukrainan että presidentti Bidenin hallinnon.

Suomen turvallisuuspolitiikka alkoi muuttua 2010 -luvun alussa, jolloin Suomen turvallisuusympäristön poliittis-sotilaallinen tasapaino ja atlanttisen yhteyden korostus vaihtuivat runsain sopimuksin ja sadoin sotaharjoituksin nojaamaan Naton ja Yhdysvaltojen vahvistumiseen Suomen turvallisuusympäristössä sekä sen kanssa jännitteiseen korostukseen EU:sta itsenäistyvänä sotilaallisena voimana. Lisäksi Suomen turvallisuusympäristössä on voinut todeta jatkuneen Helsingin vuoden 1997 huippukokouksen aikaisen toiveen saada Suomi osalliseksi Baltian puolustuksesta. Siihen on liittynyt myös vuoden 2014 Ukrainan sodan horisontaalinen eskalaatio Itämerelle. Vuonna 2016 presidentti Obaman kansallisen turvallisuusneuvoston Euroopan asioiden johtaja Charles Kupchan määritti vuonna Pohjolan Yhdysvaltojen ”strategiseksi ydinalueeksi”, millä on taustanaan edellä kuvattua pitkää historiaa samalla, kun se nyt näin sanottuna viestii Yhdysvaltojen pyrkimystä vahvistua Venäjän vahvistuvan luoteisen strategisen ydinalueen rinnalla. Kupchan myös totesi, että tämä kehitys hoidetaan ilman hallitsematonta eskalaatiota, mutta kansalaisen tiedoin sitä on ollut vaikeata tunnistaa.

Yhdysvallat on nyt ja tulevaisuudessa oleellinen osa rauhan perusteena olevaa poliittis-sotilaallista tasapainoa Suomen turvallisuusympäristössä, missä toinen sotilaallinen suurvalta Venäjä on vanhastaan maaniteellisesti läsnä. Niiden kummankin kuten alueen pienten valtioiden elinetu on toteuttaa suurvaltojen suhde tällä geopoliittisella raja-alueellaan niin, ettei siitä synnyt eskalaatiota kohti sotaa, hätäjarrutuksen ratkaisuna etupiirijakoa, sotaa ja siitä ydinasevaltojen kyseessä ollen väistämättä seuraavaa ydinsotaa.

Tämän kokonaiskehityksen jälkeen Venäjän kaiken kansainvälisen oikeuden vastaista hyökkäystä Ukrainaan torjuttiin ja Ukrainan hallitusta tuettiin aluksi presidentti Bidenin johtaman liittokunnan voimin ydinsotaa välttäen. Ilmeisen menestyksen jälkeen tavoitteen on informoitu laajentuneen. Presidentti Obaman turvallisuuspoliittinen neuvonantaja Jake Sullivan sanoi 10.4., että “Lopullisena tavoitteenamme on vapaa ja itsenäinen Ukraina, heikennetty ja eristetty Venäjä sekä voimakkaampi ja yhtenäisempi ja päättäväisempi länsi. Uskomme, että kaikki nuo kolme tavoitetta ovat nyt näkyvissä”. Pian sen jälkeen puolustusministeri Lloyd Austin totesi, että ”Haluamme nähdä Venäjän heikentyvän sille asteelle, että se ei voi tehdä enää tällaisia asioita kuin se on tehnyt tunkeutuessaan Ukrainaan”. Merkittävä on myös mm. Harvardin John F. Kennedy School of Governmentin pitkäaikaisen dekaanin Graham Allisonin tuore puhe, jonka mukaan nyt on alkanut kylmää sotaa vastaava kamppailu lännen ja Kiinan-Venäjän liittokunnan välillä.

Maantieteen ja historian muokkaaman pohjoisen turvallisuusjärjestyksen lisäksi tämä antaa kuvaa tilanteesta ja tulevaisuudesta, jossa Suomi tekee ja toteuttaa lähiaikoina ja – vuosina päätöksiä.

3. Erityistilanteiden ja kriisien johtaminen

Valtioneuvoston selonteko käsittelee useita eri hallinnonalojen Ukrainan sodasta johtuvia ja mahdollisesti seuraavia ongelmia. Keskeisten kysymysten esittelyyn ei kuitenkaan liity selkeää käsitystä, miten yksittäisiä tai yhtä aikaa syntyviä useita erityistilanteita ja kriisejä tulisi käsitellä ja johtaa. Sama ongelma on toteutunut kaikissa yhden viranomaisen toimivallan ja mahdollisuudet ylittävissä siviilikriiseissä vuoden 1986 Tšernobylin onnettomuudesta vuosien 2020-2022 koronakriisiin. Niissä on jouduttu improvisoimaan kriisin johtamisjärjestelmä tavanomaisiin oloihin kehitetyssä hallinnossa ja lainsäädännössä. Kaikkien niiden jälkeen on käyty keskustelu valtion kriisijohtamisen järjestelmän kehittämisestä, mutta sitä on myös aina seurannut eri hallinnonalojen ja oikeusideologisten koulukuntien torjunta.

Näin on aina jatkunut menettely improvisoida siviilikriisien johtaminen normaalioloihin suunnitellun ja säädöstetyn valtion johdon ja hallinnon toimesta. Nyt koetun koronakriisin ja edessä olevien haasteiden vuoksi on välttämätöntä saada aikaan laaja-alainen, tehokas ja vakinainen siviilikriisien johtamisjärjestelmä.

Kansalaisten turvallisuuden ja maan selviämisen kannalta erityisen vaikea kysymys ovat Suomessa hegemonian saaneet universalistiset oikeusideologiat, joille lainsäädäntö on lähtökohtaisesti este valtion kansalaisia erityistilanteessa turvaavalle järkevälle toiminnalle eikä keino ohjata tuloksellista toimintaa kansalaisten turvallisuuden hyväksi.

Siksi valtion siviilikriisien johtamisjärjestelmän kehittäminen tulisi toteuttaa lähtemällä organisaatiosta, jossa johtamisen tasoja voidaan nostaa joustavasti paikallisesta yhden viranomaisen vastuulla olevasta erityistilanteesta laajaan pääministerin johtamaan ja hänen alaisenaan toimivaan koordinoivan valmistelun tukemaan valtioneuvostoon – ulkopolitiikkaan liittyvien kriisien osalta yhteistoiminnassa tasavallan presidentin kanssa.

LIITE

Pitkä tie Ukrainan sotaan ja Kylmään sotaan 2

Ukrainassa on sota, jota ei voi käsittää käsittämättä, mistä se on peräisin, ja se on kaukaa. Vastakkain ovat vanhan Rooman eri teille lähteneet perilliset – jälleen kerran. Siitä on samalla alkamassa tämän historian ja suurvaltakilpailun uusi aikakausi.

Rooman ja Konstantinopolin keisarit

Vanhin tasavaltainen Rooma ei kyennyt hallitsemaan laajentamaansa valtakuntaa. Sen johtoon tuli keisari Augustus vuonna 27 EKr – sama, jolta kävi käsky, että kaikki maailma oli verolle pantava. Hänen valtansa perusteltiin Platonia seuraten sanomalla, että hän edustaa taivaallista universaalia oikeaa järjestystä tehtävänään toteuttaa se myös ihmisten kesken maan päällä. Sen opin muunnelmilla lännen ja idän keisarit, paavit sekä kuninkaat perustelivat valtaansa 1800- ja 1900-lukujen alkuun, kunnes omaksuttiin uudet universaalia pätevyyttä vaativat opit liberalismi ja marxilaisuus.

Rooman keisarikunnassa kristinusko valtasi tilaa vaikeuksiin joutuneilta platonismin versioilta. Vuonna 330 keisari Konstantinus muutti valtakunnan pääkaupungin Bosborin salmen rannalle Bysantioniin ja antoi sille nimen Konstantinopoli. Vuonna 395 keisari Theodosius I toteutti

keisarikunnan jaon Italian Apenniinien niemimaan kärjen kohdalta pohjoiseen, ja samalla syntyi kahden eli idän Konstantinopolin ja lännen Rooman keisarin järjestelmät.

Ajan teologiset kiistat soviteltiin yhteen keisari Konstantinuksen koolle kutsumassa Nikean kirkolliskokouksessa vuonna 325. Konstantinus puolestaan käytti tilaisuutta kehittäen perinteistä Rooman keisarin universaalin vallan perustelua niin, että keisari valtion ja kirkon johdossa edusti kristillistä Jumalaa maan päällä. Sitä voi sanoa teologiseksi vallankaappaukseksi. Se vei väistämättä ristiriitaan läntisen Rooman keisarin ja piispan eli tulevan paavin kanssa.

Rooman alueella oli monia oppositioita Nikean tunnustukseen, ja yksi niistä oli Jeesuksen profeetallista ihmisluontoa korostaneen Nestorin kannatus itäisimmillä alueilla. Ajan mittaan sitä seurasi Muhammedin johtama kapina vuonna 622. Tämä uusi profeetta ilmoitti Jumalan universaalin lain, jota ovat näihin päiviin asti tulkinneet uskonoppineet apunaan Platonin ja Aristoteleen filosofia. Lännen ristiretkeläiset löysivät ne sitten uudelleen ja toivat Eurooppaan kilpailemaan teologiaan sovellettuna kirkkoisä Augustinuksen kanssa – tullakseen sitten Martti Lutherin uskonpuhdistamiksi.

Lännen viimeinen keisari Romulus kukistui Aasiasta ja pohjoisesta tulleiden kansainvaellusten paineissa vuonna 476. Rooman piispa selvisi kriisistä, ja Euroopan sekasortoisissa oloissa kehittyi kirkollisten ja maallisten ruhtinaiden valtakuntia. Islam levisi asein uskomattomalla voimalla ja vauhdilla. Vallattuaan Afrikan pohjoisrannikon ja lähes koko Espanjan se pysähtyi lännessä vuonna 732 nykyisessä lounaisessa Ranskassa Poitiersin taistelussa frankkien kuninkaan Kaarle Martelin voittoon. Tuolloin Islam oli edennyt myös itään Välimeren – Mustanmeren linjalta lähes Indus-joen tasolle.

Samaan aikaan Bysantin ortodoksinen kirkko ja läntinen Rooman kirkko etenivät kilpaa pohjoiseen. Rooman piispa eli paavi etsi turvaa Islamia sekä Bysanttia vastaan ja kruunasi jouluna 800 keisariksi Kaarle Martelin pojanpojan Kaarle Suuren. Hänen valtakuntansa asukkaat olivat alkaneet kutsua itseään eurooppalaisiksi, ja sen valtio-oppina oli Augustinuksen Jumalan valtakunnasta (De Civitate Dei). Idässä taas viikinkien Rurik perusti noin vuonna 850 Dnepr-joen varteen Kiovan kaupungin, jonka hallitsema Rusin alue omaksui Konstantinopolin idän kirkon opin ja menot vuonna 988.

Lopullisesti lännen ja idän kirkkojen jako tapahtui vuoden 1054 suuressa skismassa kolminaisuudesta. Kirkon käytännön kannalta oli kysymys siitä, millaiseksi Jumalan kuvaksi se ihmistä sivistää. Lännessä opiksi oli tullut Augustinuksen De Trinitaten mukaisesti ihmisen hyveellistä käytännöllistä järkeä ylläpitävä kolmiyhteinen psyyke, josta tuli eurooppalaisten kielten ja kieliopin ydin. Niukallakin ortodoksisen teologian tuntemuksella voi tunnistaa sen ja kolminaisuuden kiinnittyneen ikuista järkeä edustavaan Isään, jota taas Konstantinuksen teologisen vallankaappauksen mukaan edusti maan päällä keisari.

Pohjoisessa lännen ja idän kirkkojen kilpajuoksu päätyi vuonna 1240 ruotsalaisten ja ilmeisesti myös suomalaisten heimojen sekä Novgorodin Aleksander Nevskin käymään Nevan taisteluun, josta tiedot tosin ovat paljolti myöhempien venäläisten kronikoiden varassa. Joka tapauksessa noihin aikoihin Kiovan Rusin vallasta irrottautuneen ortodoksisen Novgorodin Aleksander torjui Birger Jaarlin ajan ruotsalaisten ja Baltiaan asutetun saksalaisen ritarikunnan etenemisen.

Tässä vaiheessa näyttämölle oli astunut myös mongolien Tsingis-kaanin vuonna 1209 aloittama ja hänen poikiensa jatkama Aasian ja Venäjän valloitus. Pojanpoika Batu valloitti ja poltti Kiovan 1240 ja perusti vuosiksi 1251−1502 ”Kultaisen ordan”, joka hallitsi tai kontrolloi aluksi aluetta nykyisestä Ukrainasta Kaspianmerelle ja siitä pohjoiseen Moskovan tasolle.

Aleksanteri Nevski pelasti Novgorodin mongolien hävitykseltä vakuutettuaan sen asukkaat, että veroja kannattaa maksaa jo ennen valloitusta, ja mongolit myös voisivat auttaa torjumaan uhkaa lännestä. Samoihin aikoihin Liettua aloitti nousunsa ajan suurvallaksi, ja voitettuaan mongolit tulevan ukrainalaisen Galitsian itärajan Bug-joella vuonna 1362 se valtasi Kiovan sekä suuren osan sen Ukrainan alueesta. Kun vuonna 1446 Liettua ja Puola muodostivat personaaliunionin ja 1569 valtioliiton, siitä muodostui pääosaa Ukrainasta hallitseva Itä-Euroopan suurvalta.

Kultaisen Ordan kaani oli perustanut pääkaupunkinsa Saraihin Volgan alajuoksulle. Hän halusi saada kontrollissaan olevan voimakkaan venäläisen keskuksen lännestä ja pohjoisesta uhkaavia Liettuaa, Baltian saksalaisia ritarikuntia ja Ruotsia vastaan. Tässä tarkoituksessa hän myönsi vuonna 1328 Moskovan ruhtinaalle Iivana I:lle suuriruhtinaan arvon sekä oikeuden toimia itsekin rikastuvana verojen kerääjänä ordan kontrolloimilla alueilla.

Ajan myrskyissä Kiovan ortodoksinen metropoliitta jätti kaupungin vuonna 1229 ja päätyi Iivanan kutsumana Moskovaan vuonna 1325. Uudessa turvapaikassa hänestä tuli seuraajineen sen suuriruhtinaan ja lopulta keisarin vankka tukija, joka irrottautui Konstantinopolin patriarkan auktoriteetista.

Idän ja lännen keisarit

Ottomaanit valtasivat Konstantinopolin vuonna 1453. Keisari Konstantinus XI Palaiologos kukistui, mutta ortodoksisen kirkon patriarkka jäi kaupunkiin ja on siellä vieläkin. Moskovan suuriruhtinaan kruunun sai vuonna 1462 Rurikien yhden sukuhaaran Iivana III. Siinä vaiheessa Kultainen orda oli jo sisäisissä vaikeuksissa, ja vuonna 1480 alueitaan laajentanut Iivana torjui ordan yritykset palauttaa Moskovan alueita valtaansa. Iivana julistautui sitten koko Venäjän hallitsijaksi.

Islamia vastaan 800 vuotta puskurina toimineen Bysantin sortuminen merkitsi vaaraa sekä Venäjälle että Euroopalle, missä Turkin eteneminen jatkuikin Wienin edustalle asti vuonna 1683. Jo Konstantinopolin aseman heiketessä oli Moskovassa suunniteltu oman valtapiirin nousua, ja nyt ajatus Kolmannesta Roomasta sai kannatusta myös paavilta ja Venetsialta.

Bysantin oppineet pakolaiset ehdottivat Iivanalle avioitumista Konstantinopolin viimeisen keisarin serkun, nyt paavi Paavali II:n suojattina olleen Zoe Palaiologinan kanssa. Vuonna 1472 tämä uudelta nimeltään Sofia saapuikin Moskovaan mukanaan paavin antamat runsaat myötäjäiset, ja häät pidettiin teologisissa kysymyksissä joustaen. Sekä paavi että läntinen keisari yrittivät vielä onnistumatta saada otetta Iivanasta, joka otti vaakunakseen Rooman kaksipäisen kotkan – samanlaisen kuin lännen keisarilla.

Se oli kuitenkin vasta ensimmäinen askel. Taitavan diplomatian tuloksena tammikuun 16. päivänä 1547 Konstantinopolin patriarkka kruunasi Iivana III:n ja Zoen pojanpojan Iivana IV:n keisariksi sanoilla: ”Anna pitkä ikä… Aseta hänet oikeuden valtaistuimelle… tuo kaikki barbaarikansat hänen valtansa alle.”

Venäjällä oli nyt Bysantin Rooman oikean opin mukaan Jumalan nimittämä keisari, joka edusti koko maan päällä nimittäjäänsä ja oli vastuussa yksin hänelle – ja jonka kruunun perijät olivat vallassa maaliskuun 15. päivään 1917, jolloin Nikolai II luopui kruunusta.

Noissa vaiheissa sekä lännen Habsburg- että idän Rurik-suvuilla ja edelleen Romanov-suvun keisareilla oli vaakunanaan Rooman kaksipäinen kotka. Mutta kun Venäjällä keisari oli Jumalan nimittämä valtion ja kirkon pää, lännessä Rooman keisarilta peritystä universaalista vallasta olivat

kilpailleet 800-luvulta alkaen sekä keisari että Rooman piispa eli paavi. Aluksi paavi menestyi, kun Gregorius VII voitti Canossaan matkanneen Henrik IV:n vuonna 1076. Keisarin ja paavin kamppailu oli satoja vuosia Euroopan politiikan ydinkysymys.

Kun esimerkiksi paavi Eugenius III vuonna 1147 kehotti Divina Dispensationes -bullassaan myös keskisen Ruotsin kuningas Erikiä menemään ”slaaveja ja muita pohjoisessa asuvia pakanoita vastaan ja saamaan heidät Herran avulla kristilliseen uskoon…”, hän samalla myönsi ”saman syntien anteeksiannon… ja samat ajalliset oikeudet (valtaamaansa maahan) kuin Jerusalemin ristiretkeläisille.” Se sopi Erikille, ja hän teki ristiretken Suomeen 1150-luvun puolivälissä.

Vuonna 1302 Bonifacius VIII antoi Unam sanctum -bullan, jossa paavi julistautui universaaliksi kaiken hengellisen ja sen alapuolella olevan maallisen vallan haltijaksi. Virallisesti se oli voimassa katolisen kirkon oppina vuoteen 1871. Vielä 1493 paavi Aleksanteri VI jakoi Jumalan armosta Kolumbuksen löytämän uuden maailman Espanjan ja Portugalin kuninkaiden kesken.

Mutta Habsburgin suvun Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan keisari ei antanut periksi. Vuonna 1519 nuori Kaarle V julisti koko maailman kuuluvan hänen Respublica Cristianiinsa, jossa vallitsi keisarin Dominum mundi. Pyhä saksalais-roomalainen keisarikunta puolestaan oli virallisesti voimassa, kunnes Napoleon lakkautti sen vuonna 1806 – vaikka vielä tammikuussa 1918 Suomi sai itsenäisyytensä tunnustuksen titulaarinsa säilyttäneeltä Itävallan keisarilta ”Apostolisena Majesteettina”.

Habsburg-keisarin uuden yrityksen alkaessa 1500 -luvun alussa Ranskan ja Englannin kuninkaat olivat kuitenkin käyttäneet hyväkseen paavin ja keisarin kamppailua omien valtakuntiensa rakentamiseksi, ja lopullisen iskun antoi Martti Luther. Hänen ”yksin uskosta” -teologiansa merkitsi sitä, ettei ihminen tai kuningas tarvitse paavia tai keisaria itsensä ja Jumalan väliin. Sitä täydensi Galileo Galilein uusi metodi seuraajineen, jolloin todettiin, että oikean tiedon perusteena on empiirinen havainto. Sellaista ei ollut saatavilla paavin tai keisarin valtakirjasta hallita maailmaa Jumalan nimissä, ja keisari Konstantinuksen Rooman piispa Sylvester I:lle antama valtakirjakin osoitettiin väärennökseksi.

Läntisessä Euroopassa seurasi reformaatio sotineen sekä vuoden 1648 Westfalenin rauha ja siihen sisältynyt suvereenin valtion idea. Sen jälkeen uutta metodia seurasivat valistus ja liberaali demokratia, jotka puolestaan vaativat universaalia pätevyyttä perusteluna – sivistyshistoriansa sivuuttaen – luonnon antamat ihmisen oikeudet ja demokraattisuus. Ensimmäisinä seurauksina olivat Yhdysvaltojen vallankumous 1776 ja Ranskan vallankumous 1789. Samaan kokonaisuuteen liittyi myös vuoden 1648 Westfalenin rauhan suvereenin valtion ajatuksen vahvistuminen ja leviäminen, mikä lopulta kulminoitui koko maapallon kattavaksi vuoden 1945 YK:n peruskirjassa – ollakseen nyt taas uusien haasteiden alaisena.

Venäjä kuitenkin vältti sekä reformaation että valistuksen. Vuoden 1917 maaliskuun vallankumous syöksi Jumalaa edustavan keisari Nikolai II:n valtaistuimelta, mutta Leninin lokakuun vallankumous nosti yksinvaltiaan keisarin tilalle bolsevikkien keskuskomitean. Se puolestaan edusti Karl Marxin totuutta ihmisen kommunismiin suuntautuvasta lajiolemuksesta (das Gattungswesen). Sille pohjalle syntyneen Neuvostoliiton puolestaan lakkautti presidentti ja kommunistisen puolueen pääsihteeri Mihail Gorbatšov joulupäivänä 1991 – sen jälkeen, kun Venäjä, Valko-Venäjä ja Ukraina olivat päättäneet erota neuvostojen liitostaan.

Neuvostoliiton romahdettua jouluna 1991 olivat Venäjän ja sen johdon universaalin vallan keisarilliset ja marxilaiset vallan perustelut romahtaneet, mutta 1000 vuoden aikana ne olivat muokanneet maan kielen, kulttuurin ja ihmismielten syvärakenteen.

Pitkäaikainen presidentin kansliapäällikkö Jaakko Kalela on kertonut, miten ilmeisen vaivautunut presidentti Putin lokakuussa 2002 tuskaili presidentti Tarja Haloselle, kuinka vaikeata on olla vaaleissa valittu Venäjän presidentti. Häntä ei otettu vaaleissa valittuna demokraattisena presidenttinä vaan esimerkiksi ”maaseudullakin ihmiset menevät polvilleen, ja sanovat: ’Isäntä’”.

Tämä keskustelu dramatisoi oleellista Venäjän tuhatvuotisesta sivilisaatiosta, mutta myös läntisestä.

On mahdotonta sanoa tarkalleen, mitä Venäjällä tapahtui, mutta vähitellen tuli näkyviin, miten presidentti Putin ja hänen piirinsä alkoivat rakentaa Venäjän identiteettiä ja sen johdon legitimiteettiä Neuvostoliittoa edeltäneistä vanhoista aineksista. Viime vuosina tämä on kärjistynyt ja myös kohdentunut yhä enemmän Ukrainaan. Tässä ajattelussa myös Lenin on saanut moitteita politiikastaan, joka johti keisarikunnan hajoamiseen – ottamatta huomioon, että ensimmäinen maailmansota merkitsi kaikkien muidenkin imperiumien hajoamista.

Läntisen liberalismin suppea versio taas olettaa demokraattisen ihmisen olevan luonnon lahja, vaikka hän on oman sivilisaationsa pitkän sivistyshistorian tulos. Eikä demokratia ole missään toteutunut vain sillä, että yksinvaltias syrjäytetään. Esimerkiksi Suomen onnistunut irrottautuminen Venäjän imperiumista ja kestävän demokraattisen valtion rakentaminen perustuivat kansakunnan nousuun sivistyshankkeena, mitä voi luonnehtia sivistysliberalismiksi.

Lännen ja idän kontaktilinja Ukrainassa

Idän Venäjällä on siis taustanaan ollut ensin keisarillinen ja sitten marxilainen käsitys omasta univarsaalista oikeudestaan hallita Venäjää ja laajemminkin maailmaa. Lännen valtioilla taas on ollut ensin paavin, keisarin, kuninkaiden ja vallankaappaajien sekä sitten liberaalin demokratian ja suvereenin valtion mukainen universaali käsitys itsestään ja maailmasta. Vuosisatojen aikana kumpikin on edennyt vuoron perää niin pitkälle, kunnes vastaan on tullut riittävä toisen voima. Heikompi osapuoli taas on perääntynyt siihen asti, kun on ollut pakko ja koonnut sitten voimia ja liittolaisia sekä pyrkinyt palaamaan takaisin. Yleensä suuren sotaretken aloittanut ja voimansa yliarvioinut on päätynyt saamaan vastaansa suuren liittokunnan ja sen aiheuttamana suuren tappionsa.

Kaikissa tapauksissa eniten ovat kärsineet raja-alueen kansat riippumatta siitä kummalle puolelle ne itse ovat halunneet kuulua. Kiovan ympärille syntynyt ukrainalaisten Ukraina oli pitkään keskellä kamppailua, jota käytiin katolisen Puola-Liettuan, ortodoksisen Venäjän ja Islamin Ottomaanien eli Turkin välillä.

Puolan ja Liettuan valtioliiton vuoden 1569 Lublinin sopimuksessa Liettua luovutti hallitsemansa pääosan Ukrainaa Puolalle ja sai puolestaan hallintaansa Valko-Venäjän. Vuonna 1589 Moskovan patriarkaatti irrottautui Konstantinopolista, mutta Kiovan metropoliitta jatkoi Konstantinopolin alaisena. Seurannut 1600-luku oli sekasortoista aikaa, jolloin Ukrainan sisäiset ja sitä ympäröivien valtioiden kamppailut kietoutuivat yhteen. Sisältä etsittiin tukea ulkoa ja ulkoa omaa miestä sisältä. Keskeiseen asemaan nousivat vuoron perään eri suuntiin kapinoineet ja liittoutuneet sotilaiden kasakkayhteisöt. Vuoden 1648 Puolan vastaisen kapinan tuloksena pääosasta Ukrainaa muodostui kasakkajohtoinen ”hetmanaatti”.

Hetmanaatti joutui kuitenkin pyytämään tukea Puolaa vastaan Moskovan tsaari Alekseilta, mikä johti vuoden 1654 sopimuksessa sen alueen joutumiseen Venäjän alaisuuteen. Puola ei kuitenkaan halunnut luopua hallitsemastaan alueesta, ja se johti Puolan–Venäjän sotaan 1654–1667. Sen tuloksena solmittu Andrusovon rauha jätti Dneprin länsipuolen Puolalle ja antoi Venäjälle itäpuolen,

missä jatkui kasakka-alueiden jonkinasteinen autonomia. Vuosisadan lopulla johtava kasakka, hetmaani Ivan Matzepa oli lojaali Venäjälle ja osallistui vielä 1700-luvun alkuvuosina Puolassa taisteluihin Venäjän Pietari I:n tukeman Saksin vaaliruhtinaan ja Puolan kuninkaan August II:n puolesta Kaarle XII:n ruotsalaisia vastaan.

Pietari I kuitenkin halusi palkita Augustin tuen palauttamalla Puolalle sen välillä menettämän Dneprin länsipuolen. Lisäksi August liittolaisena ja Saksin vaaliruhtinaana sopi hyvin Pietarin tuleviin suurempiin suunnitelmiin. Niinpä Kaarle XII:n alettua hyökkäyksen Venäjälle 1708 Mazepa vaihtoi puolta Dneprin länsi- ja itäpuolen haltuunsaamisen toivossa. Sen jälkeen Pietari tuhosi hänen päämajakaupunkinsa Baturynin, mikä vähensi Mazepan mahdollisuuksia tukea Kaarlea tappioon päättyneessä Poltavan taistelussa vuonna 1709. Sen tuloksena Dneprin länsipuoli jäi Puolalle ja Venäjä vahvisti hallintansa jatkumisen joen itäpuolella. Venäjälle jääneen itäpuolen autonomiaa ajettiin sitten vähitellen alas, kunnes se lopetettiin kokonaan Katariina II:n kaudella 1762–1769.

Seuraava Ukrainaakin koskenut mullistus olivat Puolan kolme jakoa Venäjän, Itävallan ja Preussin kesken 1772–1795. Ensimmäisessä jaossa 1772 Itävalta sai nykyisen Ukrainan länsiosasta Bug- ja Pilitsa-jokien välisen alueen, jonka se nimesi historiasta löytyneellä nimellä Galitsiaksi. Puolalaiset eivät pitäneet tapahtuneesta ja alkoivat kehittää Ranskan vallankumouksenkin innostamana valtiotaan toimintakykyiseksi perustuslailliseksi monarkiaksi. Se taas ei sopinut muille ja johti toiseen jakoon 1793, sekä sen vastustaminen edelleen kolmanteen jakoon vuonna 1795. Ukrainan osalta seurauksena oli koko Dnepr-joen länsipuolen liittäminen Venäjään Itävallan ensimmäisessä jaossa saamaan Galitsiaan asti.

Vuosisadat olivat riepotelleet ukrainalaisia, joiden identiteetin ytimenä säilyi kuitenkin sekä tietoisuus historiastaan että oma kieli, jolla vasta 1789 painettiin ensimmäinen kirja, Ivan Kotljarevskyn Enedijda-runoelma. Kolmeen osaan jakautuneilla mutta omaa hallintaa korostaneilla kirkoillakin oli merkityksensä. Hallitseva Venäjä purki ukrainalaista identiteettiä tukevia instituutioita ja korosti mahdollisimman paljon historiallista yhteyttä omaan suuntaansa. Kuitenkin muun Euroopan ja Suomenkin tavoin kansallisuusaate alkoi myös Ukrainassa nousta 1800-luvun alussa, ja se vahvistui koko vuosisadan.

Ukrainan tappio Venäjän keisarikunnan hajoamissodassa

Itäinen Ukraina

Ensimmäisen maailmansodan alkaessa Ukraina oli Itävallan Galitsiaan asti Venäjän vallassa, ja sen poliittiset suuntaukset vasemmalta oikealle sekä lojalismista vielä harvoihin itsenäisyysradikaaleihin muistuttivat Suomen tilannetta. Sen omat instituutiot olivat kuitenkin varsin heikkoja Suomeen verrattuna. Lisäksi sodan rintama liikkui alusta alkaen Galitsian ja Bug-joen alueilla – 3,5 miljoonan ukrainalaisen taistellessa Venäjän armeijassa ja 250 000 galitsialaisen Itävallan joukoissa. Suomalaisilla on käytettävissä hyvä kuvaus Galitsian taisteluista siellä venäläistä 12. ratsuväkidivisioonaa komentaneen kenraali Mannerheimin muistelmissa. Viereisen divisioonan komentajana oli tuleva Venäjän sisällissodan valkoisten eteläisen armeijan komentaja kenraali Anton Denikin.

Venäjän Nikolai II:n syrjäyttäneen maaliskuun 1917 vallankumouksen jälkeen Suomessa oli valmiina pitkän perinteen edustuslaitoksen jälkeen kymmenen vuotta toiminut demokraattisesti valittu eduskunta, ja maahan valittiin sen enemmistöön nojaava Oskari Tokoin senaatti, jolla oli takanaan sadan vuoden perinteet. Ukrainassa kansalaisjärjestöt perustivat heti maaliskuussa Radan eli

neuvoston, ja huhtikuussa kokoontunut laajempi järjestöjen kongressi vaati maalle autonomiaa sekä valitsi 150-henkisen Radan korkeimmaksi valtioelimeksi. Venäjän väliaikainen hallitus ei kuitenkaan tunnustanut sitä. Samaan aikaan alkoi ukrainalainen, tappioon päättynyt versio Venäjän keisarikunnan hajoamissotaa.

Kaikkiin Venäjän rajamaihin soveltamansa politiikan mukaisesti Saksa tuki myös Ukrainan itsenäistymispyrkimyksiä oman suojattinsa johdolla. Kesällä 1917 Venäjän väliaikaisen hallituksen sota epäonnistui juuri Galitsian–Bug-joen rintamilla. Sielläkin neuvostoja perustaneet sotilaat siirtyivät laajoin joukoin bolsevikkien kannattajiksi.

Toukokuussa 1917 Venäjän VI ratsuväkiarmeijakunnan komentajaksi nimitetty Mannerheim kertoo kesäkuun tilanteesta: ”Kysyin (armeijakuntaan kuulunutta divisioonaa komentaneelta) kenraalilta, voiko hän luottaa joukkoonsa… Kerroin hänelle, että olen varmuuden vuoksi suunnannut muutamia tykkejä sitä aluetta kohti, johon hänen joukkonsa oli leiriydyttävä. Puolen tunnin kuluttua kenraali tiedotti, että joukot kieltäytyvät menemästä ampumahautoihin. Heti kun ensimmäiset ammukset räjähtivät lähellä leiriä, oli tilanne pelastettu, ja niin tuntui olevan kenraalin kunniakin!”

Kaikeksi onneksi kesäkuussa 50-vuotispäiviään viettäneen ja kenraaliluutnantiksi ylennetyn Mannerheimin nilkka nyrjähti. Odessan kautta alkoi matka kohti kotimaata, missä hänellä oli riittävästi kokemusta ennakoida, mitä tuleman piti.

Maailmansodan jatkuessa ja armeijan kapinoidessa Ukrainan kansalliset ryhmittymät, maareformia vaativat talonpojat sekä sosialidemokraattien bolsevikit ja mensevikit kamppailivat sekä keskenään että myös Ukrainan oikeuksien puolesta.

Venäjän väliaikainen hallitus toteutti samaa linjaa kaikissa irtautumaan pyrkivissä rajamaissa. Se tunnusti Pietarin neuvostojen kongressilta tukea saaneen Radan sihteeristön, mutta katsoi lopullisen ratkaisun kuuluvan vaaleilla valittavalle, Venäjän lakia säätävälle kansalliskokoukselle. Sekin oli liikaa Pietarin Duumalle ja johti hallituksen vaihtumiseen. Uusi pääministeri Kerenski tiesi, ettei hänellä ole varaa pehmoilla Suomenkaan valtalain kanssa.

Heti Leninin johtaman lokakuun eli 7. marraskuuta tapahtuneen vallankumouksen jälkeen bolsevikit yrittivät ottaa vallan myös Kiovassa. Venäjän väliaikaiselle hallitukselle uskolliset laittoivat vastaan, ja oltuaan jonkin aikaa puolueettomana Rada otti joukkoineen vallan Kiovassa sekä julisti 20. marraskuuta Ukrainan kansantasavallan. Samalla se kuitenkin lupasi kansalliskokouksen vaalit ja pysymisen tulevan ”demokraattisen Venäjän” yhteydessä.

Suomessa oli samaan aikaan sosialidemokraattien 14. marraskuuta julistama yleislakko, ja kaksi päivää myöhemmin kaksi tuntia voimassa myös päätös vallankumouksesta, joka kuitenkin peruttiin eduskunnan otettua kaiken vallan itselleen sekä hyväksyttyään myös toimeenpanevana valtana kunnallislain ja kahdeksantuntisen työaikalain.

Leninin Venäjä ja keskusvallat sopivat itärintamalla aselevon 5. joulukuuta. Heti sen jälkeen Ukrainan bolsevikit yrittivät jälleen kaappausta Kiovassa sekä 17. joulukuuta Ukrainan neuvostojen kokouksessa, mutta kumpikin epäonnistui. Kiovan Rada etsi tukea keskusvalloilta ja lähetti valtuuskunnan Brest-Litovskin rauhankonferenssiin. Yllättäen Trotski tunnusti 25.12. perille päässeen Ukrainan valtuuskunnan neuvotteluosapuoleksi eli Ukrainan itsenäisyyden. Taustana oli samana päivänä Harkovaan edenneiden Venäjän bolsevikkien tuella kokoontuneet Ukrainan bolsevikit ja heidän julistamansa oma Ukrainan kansantasavalta. Voitettuaan sotilaallisesti Kiovan Radan kansantasavallan siitä tulisi itsenäisen Ukrainan vapaasti neuvostojen liittoon liittyvä

neuvostotasavalta. Leninin ja Trotskin taktiikka oli lopulta onnistuneena Ukrainassa sama kuin lopulta epäonnistuneena Suomessa.

Harkovan bolsevikkien kansantasavallan perustava kokous antoi julistuksen suurtilojen maan jakamisesta talonpojille, ja sen joukot alkoivat edetä kohti Kiovaa, jonka läheisyyteen ne etenivät tammikuun 1918 lopulla. Tässä vaiheessa 25.1. Kiovan Rada julisti Ukrainan itsenäiseksi sekä maareformin, joka kuitenkaan ei enää kuulostanut uskottavalta. Päivä oli sama, jolloin Suomessa eduskunta valitsi Brest-Litovskiin valtuuskunnan, jolle kuitenkin tuli muita menoja, kun SDP päätti samana iltana aloittaa vallankumouksen ja Mannerheim sen torjumisen.

Brest-Liovskissa Kiovan Rada pelasi kovan pelin todellisten voimavarojen ylärajalle ja ylikin – ja sai lopulta maksaa siitä Saksallekin. Mutta kun sota jatkui Ranskan ja Italian rintamilla, Saksalla ja Itävallalla oli kiire päästä saamaan viljaa Ukrainasta. Kesken bolsevikkien kanssa käytyjä rauhanneuvotteluita Saksan-Itävallan keskusvaltojen sopimus Ukrainan kanssa myös heikensi Trotskin asemaa. Tämän esittäessä vastalauseita keskusvallat ja Ukraina allekirjoittivat samalla Ukrainan itsenäisyyden tunnustamista merkinneen rauhansopimuksen 9. helmikuuta. Siinä Galitsia jäi Puolan jaon mukaisesti sotaa edeltäneellä tavalla Itävallalle, mutta Puolan tyydyttämiseksi se jaettiin ukrainalais- ja puolalaisenemmistöiseen osaan. Sopimuksen salaisessa osassa keskusvaltojen Venäjän vastainen raja piirrettiin Asovan meren päästä 300 kilometriä pohjoiseen ja sieltä luoteeseen runsaasti Harkovan pohjoispuolelle ja Kurskin eteläpuolelle jatkuen sieltä Brest-Litovskiin. Ukraina lupasi toimittaa keskusvalloille miljoona tonnia viljaa.

Ukrainaa koskenut Brest-Litovskin rauhansopimus allekirjoitettiin samana päivänä, jolloin bolsevikit valtasivat Kiovan seurauksena noin 5000 vastustajan surmaaminen. Sopimuksen mukaan keskusvallat auttoivat Radan hallitusta karkottamaan bolsevikit, ja huhtikuun loppuun mennessä ne olivatkin Ukrainan itärajalla. Keskusvaltojen ja Leninin johtaman Venäjän välisessä Brest-Litovskin rauhansopimuksessa 3.3. Venäjä lupasi solmia toteutumatta jääneen rauhansopimuksen Kiovan Radan Ukrainan kanssa. Itsenäinen Ukraina jaettiin Saksan ja Itävallan sotilaallisesti hallitsemiin vyöhykkeisiin Saksan saadessa hallintaansa Kiovan, Donbassin ja Krimin.

Itsepäinen Radan hallitus ei kuitenkaan onnistunut hankkimaan lupaamaansa viljaa maaseudulta ilman lupaamansa maareformin toteuttamista, mitä taas Saksa ei hyväksynyt. Jo 29. huhtikuuta Saksa toteutti Kiovassa vallankaappauksen maan oikeistolaisten ryhmien tuella ja valitutti Ukrainan hetmaaniksi kenraali Pavlo Skoropadskin, joka oli suoraan alenevassa polvessa Ivan Mazepan jälkeläinen ja toistaiseksi salaa myös yleisvenäläinen monarkisti. Maareformin toteutumatta jääminen ja viljan pakkoluovutukset keskusvaltojen tarpeisiin johtivat talonpoikien aseelliseen vastarintaan, ja tilanteen kiristyessä myös sosialidemokraattien johtajia kuten Symon Petljura pidätettiin.

Maailmansota päättyi 11. marraskuuta 1918 aselevon myötä keskusvaltojen tappioon. Kolme päivää myöhemmin Venäjän valkoisen vastavallankumouksen varaan laskenut hetmaani Skoropadski julisti Ukrainan luopuvan itsenäisyydestään ja pyrkivän autonomiseen asemaan tulevan ei-bolsevistisen Venäjän yhteydessä. Seurauksena oli Ukrainan kansallismielisen ja vasemmistolaisen, itsenäisyydestä kiinni pitävän Direktion perustaminen, yhtenä johtavana jäsenenään Petljura.

Ukrainan Direktio-hallitus alkoi toteuttaa maareformia, minkä seurauksena armeijassa palvelleet maaseudun pojat palasivat kotiseuduilleen ja jättivät maan ilman kunnollista armeijaa. Se kostautui, kun maailmansodassa tappion kärsineet saksalaiset poistuivat joulukuun puolivälissä, ja bolsevikkien paluu kohti länttä alkoi myös Ukrainassa. Heidän lupaukseensa maareformista luotettiin enemmän kuin Direktion pysymiseen siinä, ja bolsevikit saivat liittolaisekseen Nestor Mahonin

talonpoikaisarmeijan. Bolsevikkien edetessä vallatuille alueille sinne levisi samalla Ukrainan sosialistinen neuvostotasavalta.

Samaan aikaan Venäjällä jatkui bolsevikkien ja valkoisen vastavallankumouksen välinen sisällisota, jossa eteläisen valkoisen armeijan johtajana toimi kenraali Anton Denikin. Etenkin Ranska ja Englannin hallituksessa sotaministeri Winston Churchill tukivat voimakkaasti Venäjän valkoisia armeijoita Leninin bolsevikkien kaatamiseksi. Tuossa vaiheessa voittajavaltojen päälinjaksi tuli vanhan Venäjän yhtenäisyys ainakin siihen asti, kun tammikuussa 1919 alkava Pariisin rauhankonferenssi käsittelisi Venäjän kansallisuuksien asiaa. Se taas siirtyi presidentti Wilsonin toimesta konferenssin lopulle eikä toteutunut lainkaan – lukuun ottamatta ulkoministeri Rudolf Holstin ja Yhdysvaltojen elintarvikejohtajan Herbert Hooverin junailun tuloksena saatua, presidentti Wilsonin 28. huhtikuuta 1919 esittämää Suomen itsenäisyyden tunnustamista.

Ukrainan sisäisen kamppailun jatkuessa itsenäiseksi julistautuneen Ukrainan edustajat eivät profiloituneet Pariisin rauhankonferenssissa – verrattuna esimerkiksi tehokkaasti painostaneisiin valkoiseen Venäjään ja Puolaan. Ilmeisesti Galitsian kiistan turhauttamana Englannin pääministeri Lloyd George sanoi nähneensä ”ukrainalaisen vain kerran… ja hän oli myös viimeinen, enkä ole varma haluaisinko nähdä enää yhtäkään.”

Ranskan ja Churchillin työnjaossa yhtenäistä Venäjää loppuun asti vaatineen Denikinin valkoisen armeijan tukeminen Ukrainassa kuului Ranskalle, jonka joukot nousivat maihin Odessassa pian 11.11. tapahtuneen Saksan antautumisen jälkeen joulukuussa 1918. Kun Denikin vastusti jyrkästi Ukrainan itsenäisyyttä ja Ranska oli pidättyväinen, monet Direktion tukena olleet armeijan yksiköt siirtyivät bolsevikkien puolelle. Ranskan laivaston ja siitä maihin nousseet sotilaat alkoivat kapinoida vastustaen pitkän sodan jatkamista heille oudolla alueella, minkä vuoksi Ranska vetäytyi Ukrainasta ja Mustalta mereltä helmikuun alussa 1919. Odessaan jäänyt Direktion armeija loikkasi siinä vaiheessa bolsevikkien puolelle, ja vielä Dneprin länsipuolella kannatustaan säilyttänyt Direktio siirtyi Kiovasta sinne.

Läntinen Ukraina

Läntinen Ukraina oli käynyt omalla tavallaan läpi maailmansodan loppuvaiheet. Syksyllä 1918 Itävallan keisarikunta oli hajoamassa, mutta siihen Puolan jaosta alkaen varsin hyvin kokemuksin kuuluneen Galitsian ukrainalaisten enemmistö oli lojaali valtioyhteydelle. Jo lokakuun puolivälissä se perusti Länsi-Ukrainan valtion, ja suunnitelmana oli sen liittyminen lopulta epäonnistuneeseen Itävallan liittovaltioon. Kun jo kriisiin ajautunut Itävallan hallitus ei hyväksynyt moista separatismia, itsenäiseen Kiovan Direktioon suuntautuneet sotilaat kaappasivat Lvivissä vallan.

Lvivin kaappaajat ottivat haltuunsa Galitsian itäosan ja julistivat oman Länsi-Ukrainan kansantasavallan. Se taas ei sopinut Puolalle, joka halusi itselleen ennen jakoa Puolaan kuuluneen koko Galitsian. Seurauksena oli sota ukrainalais-galitsialaisten ja Puolan välillä. Länsi-Ukrainan kansantasavalta ja Kiovan Direktion Ukraina löysivät toisensa, ja ne julistivat valtioliiton 22. tammikuuta 1919, mutta samanaikaisten itäsuunnan taisteluiden vuoksi hanke jäi paperille. Puola valtasi koko Itä-Galitsian heinäkuussa. Marraskuussa Versailles’n rauhankonferenssi päätti antaa Itä-Galitsian hallintaoikeuden Puolalle 25 vuodeksi, minkä sitten Kansainliitto muutti pysyväksi vuonna 1923.

Tappion kärsineet Galitsian ukrainalaiset joukot kuitenkin siirtyivät Ukrainan puolelle ja liittyivät Kiovasta paenneeseen Direktioon, minkä voimin se hyökkäsi uudelleen bolsevikken hallitsemaan

Kiovaan ja saapui sinne samana päivänä kuin Venäjän valkoisten Denikinin joukot idästä. Aluksi yhteenotto vältettiin, mutta kahden Kiovan valtaajan välisissä neuvotteluissa Denikinin kanta Ukrainan itsenäisyyteen oli edelleen jyrkän kielteinen. Sen tuloksena Direktio julisti 21. syyskuuta sodan Moskovan bolsevikkeja vastaan sotineelle Denikinille.

Itsenäisen Ukrainan Direktion ja Denikinin valkoisen Venäjän sota meni kuitenkin huonosti kummallekin, ja joulukuussa 1919 bolsevikit valtasivat jälleen Kiovan. Nyt bolsevikit toteuttivat tehokkaasti Leninin kaksivaiheista kansallisuuspolitiikkaa, ja he lupasivat Ukrainalle valtion aseman tulevassa Neuvosto-Venäjän liittovaltiossa. Vaihtoehdot olivat vähissä, ja tällä kertaa se tepsi myös sosialidemokraatteihin, sosialistivallankumouksellisiin ja jälleen Nestor Mahoniin talonpoikaisarmeijoineen.

Direktio pakeni ulkomaille, mutta vielä Ukrainan läntisillä alueilla olevan ukrainalaisen armeijan osien tukema Petljura meni Varsovaan tapaamaan Puolan uutta valtionpäämiestä, vanhasta Suur-Puolasta haaveillutta Józef Pilsudskia. Huhtikuun 20. päivänä 1920 Kiovan Ukrainan kansantasavalta ja Puola sopivat sotilasliitosta, jonka tavoitteena oli vapauttaa Ukraina. Petljuran Pilsudskille lupaama hinta Ukrainan valtaamisesta oli suuri mutta pienempi kuin koko Ukrainan menettäminen. Itä-Galitsia kuuluisi Puolalle ja siitä eteenpäin Dneprin länsipuoli jaettaisiin Puolan ja Ukrainan kesken. Se taas katkeroitti länsiukrainalaiset, ja maan itäosassakin oli vastahankaa.

Joka tapauksessa Puola hyökkäsi huhtikuussa 1920 Ukrainaan ja valtasi toukokuussa Kiovan. Tässä vaiheessa huonosti menestyneen Venäjän valkoisten eteläisen armeijan komentajan kenraali Denikinin täytyi erota, ja Krimille vetäytyneiden valkoisten joukkojen johtoon tuli kenraali Pjotr Wrangel. Hän hyökkäsi Krimiltä pohjoiseen, mutta Venäjän sisällissota oli jo tosiasiassa ratkennut bolsevikkien voitoksi. Trotskilla riitti joukkoja Kiovan valtaamiseen jo kesäkuussa. Sen jälkeen Moskovassa kiisteltiin, yritetäänkö vielä Puolan valtaamista, ja Lenin ratkaisi vahvistettujen neuvostojoukkojen etenemisen kohti Varsovaa. Hänen mukaansa ”Riski oli suuri, mutta palkinto vielä suurempi”. Elokuun 16. päivänä Varsovan edustalla käytiin taistelu, jonka Pilsudskin Puola yllättäen voitti.

Ranska toivoi vielä valkoisen Venäjän voittoa ja Suomi puolestaan sivustatukea Tarton rauhanneuvotteluille, mutta vastoin kummankin odotuksia Puolan ja Venäjän rauhanneuvottelut alkoivat 21. syyskuuta, ja ne päätyivät Riian rauhaan 18. maaliskuuta 1921. Sillä kertaa Ukraina jaettiin Puolan ja Neuvosto-Venäjän kesken. Puola sai ensimmäisessä Puolan jaossa 1772 Itävallalle menettämänsä Galitsian ja Volynian maakunnan ja Venäjä loput. Pariisin rauhankonferenssin tuloksena Romania hallitsi Bukovinaa ja Besarabiaa sekä Tšekkoslovakia Transkarpatiaa. Tämä ”Länsi-Ukraina” liitettiin toisen maailmansodan jälkeen Ukrainan sosialistiseen neuvostotasavaltaan.

Joulukuussa 1922 perustettiin Neuvostoliitto bolsevikkien hallinnassa olleista neuvostotasavalloista, joista yksi oli Ukraina. Sen itärajassa tapahtui vielä pienehköjä muutoksia ja yksi suurikin, kun Venäjän Turkilta vuonna 1783 valtaama Krimin niemimaa liitettiin Ukrainan neuvostotasavaltaan vuonna 1954.

Neuvostoliiton perustuslaissa oli erikoisuus, jonka mukaan sen rajoilla olevilla neuvostotasavalloilla oli oikeus halutessaan erota liitosta. Sen perusteella Venäjän, Valko-Venäjän ja Ukrainan johtajat tapasivat 8. joulukuuta 1991 Valko-Venäjällä Belovezissä ja päättivät erota liitostaan sekä näin tosiasiallisesti lakkauttaa Neuvostoliiton. Lakkautuksen sitten toteutti Neuvostoliiton presidentti ja kommunistisen puolueen pääsihteeri Mihail Gorbatšov 25. joulukuuta 1991. Ukraina oli tullut YK:n jäseneksi jo sitä perustettaessa 1945.

Ukraina ei selvinnyt voittajaksi ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä Venäjän keisarikunnan hajoamissodassa vaan jäi osaksi Neuvostoliittoa. Nyt se käy pitkittynyttä Neuvostoliiton hajoamissotaa, joka samalla näyttää olevan avausta uuteen historian vaiheeseen, jota Yhdysvalloissa monet kutsuvat nimellä ”kylmä sota 2”.

Kylmä sota 2

Venäjä

Neuvostoliiton ja sen antaman identiteetin romahdettua presidentti Putin on yhdessä maansa vanhan henkisen perinnön sisäistäneen lukeneiston kanssa rakentanut Venäjän ideaa, johdon legitimiteettiä ja ulkosuhteita Neuvostoliittoa edeltäneen ajan pohjalta. Sen rinnalla ovat edenneet liittolaisten etsiminen ja energian viennillä rahoitettu asevoimien kehittäminen.

Käytettävissä ovat olleet Bysantin ja Kolmannen Rooman keisarillinen perinne, Moskovan ortodoksisen patriarkaatin perinne, etninen isovenäläisyys sekä perinteiset geopolitiikan teoriat, joiden kaikkien vaikutusta voi tunnistaa myös Putinin esittämissä Ukrainan hyökkäyksen perusteluissa.

Halford Mackinderin yli sadan vuoden takainen geopoliittinen teesi Euraasian mantereen ydinalueen keskeisyydestä on laajalti tunnettu. Ajatus itsenäisen tai Natoon kuuluvan Ukrainan turvallisuuspoliittisesta uhkasta saa taustaa Venäjän pitkän historian kokemuksista vihollisen hyökkäysreiteistä kohti Moskovaa. Keskeinen on myös ollut argumentointi kylmän sodan ja Neuvostoliiton romahtamisen jälkeisistä keskusteluista ja sopimuksista erityisesti Yhdysvaltojen kanssa.

Esimerkiksi L.N. Gumlevin jo vuoden 1992 perusteiltaan isovenäläisen Ot Rusi do Rossii teoksen mukaan maapallon geopoliittisen vallan ydinalueen Euraasian johtava kansa ovat venäläiset, jotka koostuvat slaaveista, turkkilais-tataareista ja suomalais-ugrilaisista kansoista. Näin ollen Venäjän nyt johdossa olevan eliitin syvällä olevan ja kaukaa tulevan perinteen mukaan Ukrainan tulisi tulevaisuudessakin kuulua isovenäläiseen kansojen perheeseen. Samaan kokonaisuuteen on kuulunut myös Moskovan ja koko Venäjän patriarkaksi 2009 valittu Kirill, joka elokuussa 1991 oli omilla teologis-isovenäläisillä perusteillaan kannattanut jopa Janajevin kaappausta. Kuten Venäjän pitkästä historiasta ja myös hyökkäyksen kannatuksesta Venäjällä tulee esiin, näillä teemoilla on runsaasti kaikupohjaa ja jatkuvuutta kulttuurissa ja ihmismielissä.

Huolimatta vuoden 2008 Georgian sodan ja vuoden 2014 Ukrainan sodan jälkeisistä Venäjän ja lännen poliittisista jännitteistä länsimaiden suurimmat pankit sekä teollisuuden, energian ja vähittäiskaupan yritykset ovat tehneet Venäjälle runsaasti investointeja, joiden taso saavutti 2012−2013 noin 40 mrd. euroa suuruusluokan pysyessä sen jälkeenkin. Vuonna 2020 EU-maiden vienti Venäjälle oli 79 mrd. euroa ja tuonti sieltä oli 95 mrd. euroa, josta energian osuus oli noin puolet. Vuoden 2022 alussa Venäjän vaihtotaseen ylijäämä ja valuuttavaranto olivat maailman 4. suurimmat. Vuonna 2019 Venäjän valtion budjettiylijäämä oli maailman suurin ja vuoden 2022 alussa sen julkinen velka suhteessa bruttokansantuotteeseen oli maailman pienimpiä eli vain 14%.

Venäläisten elintaso ei viimeisen kymmenen vuoden aikana juuri noussut, ja Putinin hallinto sekä säästi että investoi vientituloja maan asevoimiin, erityisesti ydinasepelotetta vahvistavaan uuteen teknologiaan ja vähemmän perinteisiin maavoimiin. Voi sanoa, että valtion ”sotakassa” on ollut varsin täynnä ainakin, jos lännen pakotteet eivät tavoita sen ulkomaisia sijoituksia.

Samaan aikaan läntiset valtiot ovat kuitenkin yhteenlasketuilta kansantalouksiltaan ja sekä armeijoiltaan jatkuvasti ylivoimaisia verrattuna Venäjään ja pärjäävät vertailussa hyvin myös yhteenlasketuille Kiinalle ja Venäjälle.

Ensimmäistä kertaa Aleksander Nevskin jälkeen Venäjän liittolainen on jälleen idässä eli Kiina. Ottaen huomioon Venäjän johdossa olevan tiedustelun ammattilaisen ja käytössä olevat tiedustelun voimavarat, hyökkäyksessä Ukrainaan kyseessä ei näyttäisi olevan Nikolai I:n kaltainen yksilön arvostelukyvyn heikkous ja kunnianhimo vaan historiasta elvytetty isovenäläinen ideologia sekä Kiinan kanssa saavutettu yhteisymmärrys pitkäaikaisesta liittolaisuudesta alkavassa historian uudessa vaiheessa. Samansuuntaisia analyyseja on esitetty myös Yhdysvalloissa, ja ne näyttävät vaikuttaneen myös sen ulkopolitiikan muotoiluun.

Yhdysvallat

Yhdysvalloissa ja laajemminkin lännessä kylmän sodan voittoa seurasi valtavirtana ajatus sen liberaalin demokratian ja oikeusvaltion, kansainvälisen sääntöperusteisen ja yhteistyönvaraisen järjestelmän lopullisesta voitosta ja etenemisestä kaikkialle – myös Venäjälle ja Kiinaan. Tunnetuimmaksi tuli Francis Fukuyaman kirja Historian loppu ja viimeinen ihminen. Vielä 1997 Zbigniew Brzezinski sanoi Grand Chessboard -kirjassaan Itä-Euroopan muodostavan ponnahduslaudan koko Euraasian liberaalin kehityksen toteuttamiseen. Tunnettuja ovat myös mm. Robert Kaganin monet samansuuntaiset kirjat ja artikkelit.

Kylmän sodan lopulliselta näyttäneen voiton jälkeen useimmat Euroopan maat kuittasivat ”rauhan osinkoja” eli vähensivät puolustusmenoja, mutta Yhdysvalloissa se sai aikaan suuren debatin jatkosta ja erityisesti Naton tulevaisuudesta. Siellä tuon ajan voitokkaat tunnelmat johtivat päätelmiin tulevan maailman ”yhteistyönvaraisesta turvallisuudesta” ja sitä ”kansainvälisen yhteisön” apuna ylläpitävästä, Yhdysvaltojen johtamasta Natosta.

Sama ajattelu sai sijaa 1990-luvun lopulla myös Suomessa sekä silloisen poliittisen johdon että tuolloin aikuistuneen ikäluokan keskuudessa. Sen saattoi tunnistaa myös Suomen vuoden 2001 turvallisuus- ja puolustuspoliittisen selonteon sekä Ruotsin puolustuspoliittisten ratkaisujen taustalta. Monien kulisseissa käytyjen kamppailujen saattelemana Suomessa on kuitenkin muista Euroopan maista poiketen panostettu kylmän sodan jälkeen puolustusvoimiin.

Yhdysvalloissa wilsonlaisella valistusliberalismilla on ollut myös kriitikkonsa. Se sai 1980-luvulla rinnalleen neo-konservatiivisen virtauksen, jonka mukaan liberaali demokratia ja maailmanjärjestys ovat kyllä pitkän sivistyshistorian tuloksia, mutta niitä voidaan vauhdittaa ja varmistaa Yhdysvaltojen ja ”kansainvälisen yhteisön” aseellisin voimin. Siihen nojaava merkittävin poliittinen linjaus oli Yhdysvaltojen vuoden 2002 Strateginen asiakirja, jossa Yhdysvaltojen voiman tavoitteeksi asetettiin sen käyttö demokratian edistämiseen maailmassa. Vastaava ajattelu vaikutti myös EU:n laajentumis- ja kumppanuuspolitiikkaan, jota EU:n neuvoston virkamiehistössä pitkään palvellut englantilainen Robert Cooper luonnehti postmoderniksi liberaaliksi imperialismiksi.

Kylmän sodan voiton arkkitehdit kuten George Kennan ja Paul Nitze vastustivat 1990-luvun lopulla Naton laajenemista perustellen sen johtavan autoritaarisen Venäjän paluuseen. Mutta mm. Zbigniew Brzezinski ja Henry Kissinger puolestaan vaativat laajentamista Neuvostoliiton vallasta vapautuneisiin entisiin Varsovan liiton maihin perustelunaan, että Venäjä muuten palaa ennemmin tai myöhemmin täyttämään sotilaallinen tyhjiön Itä-Euroopassa.

Tapahtumien kulusta Neuvostoliiton romahtamisen jälkeisellä 1990-luvulla on runsaasti muistelmia, tutkimuksia sekä kiistoja suunnitelmista, sopimuksista ja lupauksista. Joka tapauksessa lopputuloksena oli ylisukupolvisesti toistuneen lännen ja idän välisen historian mukaisesti Yhdysvaltojen johtaman Naton eteneminen tukemaan Neuvostoliitosta ja sen etupiiristä irrottautuneita maita niiden toiveiden mukaisesti – Ukrainaa lukuun ottamatta. Myös ylisukupolvisen historian mukaisesti Neuvostoliittoa seurannut Venäjä alkoi torjua etenemistä ja edetä itse, kun katsoi oman ja liittolaistensa voiman riittävän – ensin presidentti Putinin retoriikkana Münchenin turvallisuuskonferenssissa helmikuussa 2007 ja sitten askel askeleelta lopulta myös Ukrainassa helmikuussa 2014.

Yhdysvaltojen ulkopoliittisen akateemisen eliitin valtavirta on muutamia poikkeuksia – kuten Harvardin Graham Allison – lukuun ottamatta pitkään vähätellyt Venäjän mahdollisuuksia, mutta viimeistään 2000-luvun alussa se tunnisti Kiinan nousun merkityksen. Robert Kaganin tapainen luottamus Yhdysvaltojen globaaliin hegemoniaan liberaalin maailmanjärjestyksen turvaajana on jäänyt taka-alalle, ja keskiöön on tullut kysymys, miten Yhdysvaltojen tulisi toimia voimasuhteiltaan muuttuvassa ja samaan aikaan uusia ongelmia kuten ilmastomuutosta ratkaisevassa maailmassa.

Ymmärrettävästi myös Yhdysvalloissa kilpailevat vaihtoehdot ovat nousseet maan omista ulkopoliittisen ajattelun perinteistä.

Yksi amerikkalainen suuntaus on ollut erilaisten Realpolitik-perinteiden soveltaminen uuteen tilanteeseen kuten edelleen aktiivisella Henry Kissingerillä ja hänen oppilaallaan Graham Allisonilla, John Mearsheimerilla sekä vuonna 2017 kuolleella Zbigniew Brzezinskillä. Sen perusideana on ollut lyödä kiilaa Venäjän ja Kiinan väliin sekä tehdä kummankin kanssa sopimus suursotaa ennalta estävästä etupiirijaosta. Tämä ajattelun sovellutus on ollut myös jo 2014 Ukrainaan ehdotettu ”Suomen malliksi” sanottu, jolloin Ukraina olisi jatkossa Naton ulkopuolinen läntinen demokratia. Kissinger toisti ajatuksensa The Economistin haastattelussa vielä keväällä 2021 jatkaen, että jos Venäjä hyökkää Ukrainaan, siihen on vastattava voimakkaasti. Tämä idea eli mm. Saksan ja Ranskan politiikan kulisseissa vielä talvelle 2022.

Euroopan etupiirien sopimisen osalta ajatus ei kuitenkaan ole saanut laajaa kannatusta. Siihen on osaltaan vaikuttanut myös monien muistissa oleva Nixonin–Kissingerin ajan etupiirin ja liennytyksen yhdistelmän epäonnistuminen 1970-luvun puolivälissä Leonid Brežnevin Neuvostoliiton tulkittua sen lännen heikkouden osoitukseksi ja yrittäessä jatkaa etenemistään mm. SS 20-ohjuksin Euroopassa sekä perinteisin keinoin Afganistanissa ja apuvoimin Afrikassa sekä Latinalaisessa Amerikassa.

Ajatus Venäjän irrottamisesta Kiinan liittolaisuudesta sen sijaan on saanut viime aikoina hyvin paljon ulkopoliittisen eliitin kannatusta. Sitä ovat Yhdysvalloissa esittäneet mm. Harvardin professori Josph Nye, arvovaltaisen Ulkopolitiikan Neuvoston (Council on Foreign Relations) johtaja Richard N. Haass, professori Charles Kupchan sekä perinteisesti offensiivisen Venäjän-politiikan Atlantic Councilin johtaja Frederick Kempe. Ottaen tässäkin huomioon diplomatian ylisukupolvisen toimintamallin on varsin todennäköistä, että sen hintaa on tunnusteltu ja tapahtumien kulusta päätellen siitä ei ole päästy sopimukseen.

Kiinan ja Venäjän erottamisesta ei myöskään tullut presidentti Bidenin politiikan prioriteettia. Hänen puolen vuosisadan taustastaan katsoen kyse on nyt historian uudesta vaiheesta, jossa kylmän sodan Neuvostoliiton sijaan Yhdysvalloilla ja sen liittolaisilla on vastassaan Kiina liittolaisineen ja yhtenä niistä Venäjä. Ensisijaiseksi tuli Kiinan patoaminen ja siihen liittyen myös Venäjän, mikä puolestaan on käytännössä jo vuosia lähentänyt niitä toisiinsa. Kiina ja Venäjä ovat tienneet tämän.

Tässä geopoliittisessa kehikossa kansantaloudeltaan suhteellisen vaatimaton ja ideologiansa päivittänyt Putinin Venäjä hyökkäsi Ukrainaan väistämättä sovittuaan siitä johonkin määrään asti Kiinan kanssa. Jännitteen laukeaminen kriisiksi olisi ajan mittaan voinut tapahtua muuallakin.

Yhdysvaltojen kylmän sodan jälkeisen ulkopolitiikan tutkimuksen ja keskustelun perusteella presidentti Bidenin Yhdysvaltojen politiikassa ei siis näytä olevan kysymys kylmän sodan jälkeisen hegemonian säilyttämisestä vaan Kiinan ja joka tapauksessa sen kanssa liittoutuvan Venäjän patoamisesta kylmän sodan tapaan mutta nykytilanteeseen sovellettuna. Sillä taas on ulkopolitiikan koulukuntien keskustelun lisäksi myös oma poliittinen lähihistoriansa.

Ukraina ja Kylmä sota 2

Yhdysvaltojen ulkopoliittisen ajattelun kilpailevat perinteet sekä sen suhteellisen kansainvälisen aseman ja väestön mielipiteen muutokset ovat aina saaneet aikaan tiettyä aaltoliikettä maan konkreettisessa ulkopolitiikassa.

George W. Bushin vuoden 2000 vaalikampanjasta alkaen Yhdysvaltojen presidentit ovat vedonneet äänestäjiin vaatimalla, että vähennettäisiin toisen maailmansodan jälkeen kertyneitä ulkomaisia vastuita. Kuten tunnettua vuonna 2001 terroristihyökkäys 9/11 suuntasi kuitenkin Bushin Yhdysvaltojen politiikan ja sotilaallisen voiman Afganistaniin lokakuussa 2001 ja Irakiin maaliskuussa 2003. Sille antoi ajatuksellista perustelua neo-konservatiivien paluu ja edellä mainittu vuoden 2002 Kansallinen turvallisuusstrategia, jossa maan sotilaallista voimaa suunnattiin tukemaan maailmanlaajuisesti demokratiaa.

Vuonna 2007 presidentti Putinin Münchenissä pitämän puheen jälkeen Venäjä eteni saman kevään Viron pronssisoturikiistasta sekä vuoden 2008 elokuun Georgian sodasta alkaen voimalla uhaten tai sitä käyttäen – Yhdysvaltojen liittolaisineen perääntyessä kompromisseja tehden ilmeisenä motiivina sekä tietty Realpolitik että oleminen kiinni Afganistanissa ja Irakissa. Ukrainan osalta vuoden 2008 huhtikuun Naton Bukarestin huippukokouksessa presidentti Bush esitti Ukrainan ja Georgian ottamista Naton jäseniksi mutta lähinnä Saksan ja Ranskan vastustuksen takia kompromissiksi tuli hyväksyminen mutta toteutuminen vasta joskus tulevaisuudessa. Silti: ”Me olimme tänään yksimielisiä, että näistä maista tulee Naton jäseniä.”

Presidentti Obama palasi presidentti Bushin vetäytymisteemaan yhdistäen sen perinteiseen liberalismiin. Vuodesta 2009 alkaen hänen ja varapresidentti Bidenin hallinnon politiikaksi tuli jatkaa kylmän sodan voiton jälkeistä liberaalin maailmanjärjestyksen etenemistä, mutta ilman uusia Yhdysvaltojen omia sotilaallisia riskejä: ”Vaikka on maailman paras vasara, kaikki ongelmat eivät ole nauloja.”

Syyriassa presidentti Obama julisti kemiallisten aseiden käytön ylittävän ”punaisen viivan”, mutta kun se tapahtui, hän sanoi, ettei ala ampumaan vain siitä syystä, että kaikki uskoisivat hänen ampuvan seuraavallakin kerralla. Obaman hallinto tuki aktiivisesti ”värivallankumouksia”. Mutta kun Ukrainassa talvella 2014 Venäjä iski sotilaallisesti vastaan, jo 14. maaliskuuta ulkoministeri John Kerry tapasi Lontoossa Venäjän ulkoministeri Lavrovin ja totesi tiedotustilaisuudessaan julkisesti Venäjän ”legitiimit intressit”.

Kerryn mukaan "Presidentti Obama ja minä emme voisi olla vakuuttuneempia siitä, että Venäjällä on parempi tapa ajaa oikeutettuja etujaan Ukrainassa. Mielestämme ei ole merkityksetöntä, että tunnustamme nämä oikeutetut edut – historialliset, kulttuuriset ja nykyiset strategiset edut. Nämä

ovat todellisia etuja, ja uskon, että me kaikki... ymmärrämme nämä edut ja olemme valmiita kunnioittamaan niitä..."

Samaan aikaan keväällä 2014 Yhdysvallat pidättyi antamasta Ukrainan uudelle hallitukselle ”lethal weapons” eli riittävästi aseita, joilla olisi tehty mahdolliseksi Ukrainan tehokas sotilaallinen toiminta Venäjää ja ”pieniä vihreitä miehiä” vastaan. − Olin huhtikuussa 2014 Washingtonissa seminaarissa, jossa presidentti Obaman Euroopan asioiden neuvonantaja Charles Kupchan perusteli, ettei amerikkalaisista uusista aseista Ukrainaan seuraa muuta kuin lisää sekä venäläisiä aseita että kuolleita.

Tämä jäädytti tilanteen Donetskin ja Luhanskin ”kontaktilinjalla” ja loi pohjaa pyrkimyksille sittemmin toteuttamatta jääneisiin Minskin sopimuksin. Kieltämättä tämä kuvasi laajemminkin presidentti Obaman ajattelua. Hänen politiikastaan jäi erääksi perinnöksi syksyn 2016 Pohjolan päämiesten Washingtonin vierailun aikana Charles Kupchanin sanoin Pohjolan määrittäminen yhdeksi Yhdysvaltojen ”strategiseksi ydinalueeksi” ja sen mukainen lisääntyvä asemoituminen välttäen samalla suuremman vastaliikkeen vaaraan asti menevää eskalaatiota.

Georgetownin yliopiston professorina aikaisemmin toiminut Kupchan hahmotti myös koko presidentti Obaman hallinnon linjaa tilanteessa, jolloin amerikkalainen keskustelu alkoi kääntyä liberaalin maailmanjärjestyksen ylläpitämisestä Yhdysvaltojen selviämiseen maailman voimasuhteiden muuttuessa.

Kupchanin vuoden 2012 Ei kenenkään maailma -teoksen mukaan Yhdysvaltojen suhteellinen asema heikkenee väistämättä ja tulevaisuudessa maailmassa on useita varsin vahvoja vaikuttavia toimijoita ja vaihtuvia koalitioita – samaan tapaan kuin Euroopan historiasta tutussa ”suurvaltojen konsertissa” 1800-luvulla. Jatkossa ei myöskään voida pitää kovin tarkkaa lukua, ovatko kumppanit demokraattisia vai ei, koska monet Yhdysvalloille geopoliittisesti tärkeät valtiot eivät sitä ainakaan täysin ole. Umpimähkään ei voi vetäytyä, mutta Yhdysvaltojen pitäisi viileästi harkita, missä on aseellisesti mukana ja missä ei. Siinä suhteessa varapresidentti Joe Biden avustajineen oli 2014 Ukrainan aseistamisesta eri mieltä kuin presidentti Obama avustajineen – ja asiaan palattiin helmikuussa 2021.

Siinä välillä presidentti Trumpin vuoden 2016 vaalikampanjan alusta asti hänen tavoitteensa oli laajaan kansaan vetoava Yhdysvaltojen ”loputtomien sotien” lopettaminen sekä yhteyttä ottava Venäjän-politiikka. On mahdotonta sanoa, kuinka paljon Trumpilla riehuvasta politiikastaan oli laskelmoitua ja paljonko ajatuksen sekavuutta, mutta myös Washingtonin ulkopoliittisen eliitin laajan vastustuksen jälkeen lopputulos oli katastrofi.

Presidentti Trumpin kaudella Yhdysvalloissa jatkui vilkas tai paremminkin kiivas keskustelu maan ulkopolitiikasta. Kupchan julkaisi 2020 vaalien alla Yhdysvaltojen ulkopolitiikan historiasta paljon julkisuutta saaneen teoksen Isolationism, jossa hän analysoi ja kriittisesti ymmärsikin Trumpin vetäytymispolitiikkaa ja argumentoi tarvetta löytää tasapaino laajan kansan haluaman vetäytymisen ja kansainvälisen vastuun kantamisen välillä. Hän ei mahtunut presidentti Bidenin hallintoon, mutta on ollut runsaasti julkisuudessa sekä puolustaen tämän linjauksia että argumentoidakseen globaalin ”suurvaltojen konsertin puolesta”. Lisäksi hän on tuonut esiin presidentti Bidenin pitkäaikaista kiintymystä Ukrainan asiaan.

Yhdysvaltojen perinteisten liberaalien, ennakoivaa etupiirijakoa kannattavien realistien sekä mm. Kupchanin suurvaltojen konsertin rinnalle on viime vuosina noussut esiin kylmän sodan uuden version toteutumisen malli, joka näyttää hahmottavan nyt kehittyvää suurvaltojen politiikkaa. Sen yhtenä kärkenä on Washingtonin Johns Hopkins yliopiston professori Hal Brands. Juuri ilmestyneen

The Twilight Struggle -kirjansa julkistamisen yhteydessä hän sanaili olleensa vähän huolestunut, tulisiko moitteita liiallisesta pessimismistä, mutta kuin tilauksesta presidentti Putinin hyökkäys Ukrainaan tuli todistajaksi. Brandsin mukaan on otettava oppia kylmän sodan virheistä ja onnistumisista ja pärjättävä tälläkin kerralla, nyt Kiinan ja sen liittolaisen Venäjän patoamisessa.

Brandsin yksi keskeinen kysymys on ydinaseen vaikutus suurvaltojen väliseen kilpailuun edellisen ja nyt alkaneen kylmän sodan aikana. Heti toisen maailmansodan jälkeen ainoana ydinaseen hallitsijana Yhdysvallat luotti aluksi sen pelotteeseen Neuvostoliittoa vastaan. Brandsin mukaan myös Neuvostoliiton hankittua ydinaseen vuonna 1953 Nikita Hrushtshev päätteli, ettei ”kriittinen tekijä ollut voimien tasapaino vaan päättäväisyyden tasapaino: kumpi halusi ottaa kriiseissä suuremman riskin”. Se johti jo Leninin arsenaalissa olleiden epäsuorien menetelmien kuten vallankumousten käytön lisäämiseen Yhdysvaltoja vastaan ja lopulta lokakuun 1962 Kuuban ohjuskriisiin.

Yhdysvalloissa kylmän sodan alkuvaiheen kahden ydinasevallan ongelmaa seurasi viime aikoina presidentti Niinistön mieleen palauttama Henry Kissingerin vuoden 1957 läpimurtoteos Nuclear Weapons and Foreign Policy: ”Aina kun rauha – ymmärrettynä sodan välttämisenä – on tullut valtion tai valtioryhmän päätavoite, kansainväliset suhteet ovat olleet sen valtion armoilla, jolla on halua luopua rauhasta.” Riskien ottaja siis etenee ja niiden välttäjä perääntyy. Suurvaltojen keskinäisissä suhteissa ensimmäisen kylmän sodan sisällöksi tuli sekä ydinaseiden muodostama pelon tasapaino että ydinsodan välttämisen vuoksi epäsymmetrinen ja epäsuora kamppailu – tilanne, joka jälleen toistuu ilmeisen tarkkaan ja pitkään valmisteltuna Ukrainan sodassa, vaikka ongelmaa ei vieläkään ole täysin ratkaistu.

Varapresidentti Bidenin neuvonantajan toimineelta ulkoministeri Blinkeniltä tiukattiin senaatin kuulustelussa hänen nykyistä kantaansa Ukrainan aseistamiseen, ja hän vastasi sen pysyneen samana eli myönteisenä kuin jäädessään presidentti Obaman hallinnossa vähemmistöön. Häntä silloin seuranneesta Jake Sullivanista tuli Bidenin turvallisuuspoliittinen neuvonantaja, siis ”Bidenin Kissinger”.

Viimeisen kymmenen vuoden aikana Yhdysvaltojen ulkopoliittisessa eliitissä on tapahtunut laaja hälytys Kiinan nousun ja etenemisen vuoksi. Heti vuoden 2020 vaalikampanjan alusta alkaen presidenttiehdokas Biden – lähimpinään varapresidenttikauden avustajat Antony Blinken ja Jake Sullivan – argumentoi globaalin demokraattisten maiden koalition puolesta etenemään pyrkiviä autoritäärisiä valtioita vastaan pääkohteena Kiina mutta myös Venäjä.

Presidentti Putin on puolestaan johdonmukaisesti vuosia kehittänyt politiikkansa tueksi isovenäläisiä ja geopoliittisia argumentteja, investoinut sotavoimiin, säästänyt sotakassaa ja etsinyt liittolaisia – ja myös saanut kokemuksia lännen kompromissihalusta riskejä ottavan ja antavan etenemisen edessä. Toisin kuin Euroopassa, tämä ei jäänyt huomaamatta Yhdysvalloissa.

Kenellekään Venäjää ja Yhdysvaltoja seuranneille ei ole voinut jäädä epäselväksi, että Kiinan presidentti Xi:n tukeman presidentti Putinin pyhän käsityksen mukaan Ukraina kuuluu isovenäläiseen perheeseen, ja toisaalta liittolaistensa tukeman Yhdysvaltojen presidentti Bidenin pyhän käsityksen mukaan itsenäisten, demokraattisten maiden joukkoon.

Geopoliittisesti Ukraina on kummallekin taholle tärkeä kuten usein ennenkin Roomaa seuranneille suurvalloille. Kuitenkin lähes kaikki tarkkailijat lopulta yllättänyt päätös yrittää vallata noin 200 000 sotilaan voimin 40 miljoonan asukkaan valtio, laajuudeltaan 600 000 km², ja pakottaa polvilleen koko sitä tukeva, ylivoimaisesti suurempi sivilisaatio on voinut perustua vain lujaan uskoon omaan oikeuteen ja suureen idän liittolaiseen sekä vastapuolen sisäiseen heikkouteen.

Kansakunnat ja niiden liittokunnat muodostavat historiansa aikana käsityksensä oikeasta, ja niiden ristiriidat ratkaistaan sopimalla tai sotimalla, sanoivat Henry Kissinger ja J.V. Snellman.

Uudet aikakaudet alkavat aina jostakin, jännityksen lauetessa joko vahingossa tai tarkoituksella. Jos se jossakin oli tapahtuakseen, niin ehkä juuri Ukrainassa.